

ŘEŠENÍ PROBLÉMŮ ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ NA PŘÍKLADU OSTRAVSKA V LETECH 1970–1989¹

Nina Pavelčíková

Nina Pavelčíková: Solving the Problem of Environment on Case of Ostrava Region in 1970–1989

The author follows up on a study mapping the development of the environment in the Ostrava region in the context of the development trends of the so-called socialist industrialization until 1969. In the monitored period, environmental issues came into the interests of the Communist Party leadership and the state; however, fundamental discrepancies continued between official proclamations, legislation, research projects and the real state of all components of the environment in the Ostrava region. Only the so-called Velvet Revolution in 1989 enabled the start of a new, realistic concept of environmental development in the entire Czechoslovakia as well as the most affected regions, including the Ostrava region.

Key words: environment, Ostrava region, industry, legislation

Předkládaná studie navazuje chronologicky i tematicky na článek, který jsem publikovala spolu s Petrem Popelkou ve Slezském sborníku.² Pokouším se postihnout (pokud to již zpracované archivní fondy umožňují) celé období tzv. normalizace a zásadní průlom, který nastal zejména v oblasti legislativy po tzv. sametové revoluci. V úvodu zmiňovaného článku je zařazena krátká úvaha o stavu výzkumu a okruzích zahraniční i domácí literatury, jež se dosud věnovala této problematice v širších časových i prostorových souvislostech. Od jeho publikace uplynula poměrně krátká doba, během níž se okruh studií věnovaných životnímu prostředí nijak podstatně nerozšířil. To platí zejména o období, jež hodlám sledovat v následujícím textu. Proto neuvádím předkládanou studii další analýzou výsledků dosavadní (nejen) historické produkce, věnované tématu. Zmiňuji jen několik prací, jež se zabývají problémy životního prostředí v ČSSR ve sledovaných letech, resp. se objevily během posledních let.³ Z domácích autorů se již dříve věnoval řadě zásadních problémů environmentálního vývoje českých zemí v letech tzv. normalizace, ekologickým iniciativám a zejména znečištění ovzduší v severních Čechách Miroslav Vaněk. Publikoval také

1 Studie vznikla na základě projektu Ostravské univerzity SGS06/FF/2018-2019 *Kulturní fenomény každodenního života obyvatel Ostravska 1965–1989*.

2 Nina PAVELČÍKOVÁ – Petr POPELKA, *Problém životního prostředí na Ostravsku v letech 1948–1970 a pokusy o jeho řešení*, Slezský sborník, roč. 115, 2017, č. 2, s. 113–137; Rozsáhlou bibliografií věnovanou vývoji tvorby krajiny na Ostravsku pod vlivem procesu industrializace v 19. a 20. století zveřejnil kolektiv autorů anglicky psané monografie, založené na metodických postupech historie a historické geografie. Petr POPELKA – Renata POPELKOVÁ – Monika MULKOVÁ, *Black or green Land? Industrialisation and Landscape Changes of the Ostrava-Karviná Mining District in the 19th and 20th Century*, Ostrava 2016, s. 174–182.

3 V této souvislosti je třeba zmínit, že od přelomu šedesátých a sedmdesátých let byly u nás poprvé publikovány rozsáhlejší práce věnované např. tvorbě a ochraně krajiny či dokonce speciálně Ostravsku jako regionu maximálně zatíženému znečištěním, jež nepříznivě ovlivňovalo v mnoha směrech i širší teritorium severní Moravy a Slezska. Tyto práce vycházely z dobových, zpravidla geografických a geodetických výzkumů, cituji je v dalším textu jako primární zdroje, nikoliv jako literaturu.

obecněji zaměřenou studii, věnovanou ekologickému hnutí v letech tzv. normalizace.⁴ V roce 1990 editoval přehlednou práci o vývoji životního prostředí v ČSSR do roku 1989 Bedřich Moldan, z pohledu sociologa kritizoval obecný stav životního prostředí Jan Keller, zamýšlel se nad ním také filozof Erazim Kohák a řada dalších autorů v jednotlivých studiích a člancích.⁵ Od počátku devadesátých let se věnovalo v dílčích studiích několik autorů otázkám životního prostředí na Ostravsku.⁶ Pro mé téma je nová především rozsáhlá studie Martina Juřici, věnovaná životnímu prostředí v Ostravě ve sledovaných letech.⁷ Samozřejmě ji využívám z hlediska faktografického, v němž spočívá její hlavní přínos; sama sleduji jednak obecnější trendy a také o hodně širší teritoriální záběr. Kromě vlastního teritoria průmyslové aglomerace (Ostravsko, Karvinsko, Frýdecko-Místec) sem zahrnuji také sousední oblasti zasažené zejména vlivy exhalací, znečištěním říčních toků, devastací krajiny.⁸

V závěru uváděné studie věnované vývoji životního prostředí na Ostravsku v letech 1948-1970 jsme konstatovali, že v průběhu šedesátých let dvacátého století se v ČSSR začal vytvářet legislativní proces, jenž měl vytvořit příznivější podmínky pro jeho jednotlivé složky. To však neznamenalo, že by se v reálném vývoji na Ostravsku pod jeho vlivem realizovaly vskutku převratné změny. Bylo to spíše období experimentů, nejasných příslibů do budoucna, poměrně chaotického hledání nových cest. Po okupaci ČSSR v srpnu 1968 znamenal počátek tzv. normalizace i v oblasti industriálního vývoje a jeho vlivu na životní prostředí omezení snah o řešení nejtěžších problémů – zejména odmítnutí jakýchkoliv snah o utlumení těžby uhlí na Ostravsku. Naopak lze říci, že důraz na extenzivní vývoj průmyslové výroby (spojený zřejmě mimo jiné se snahou komunistického režimu udržet maximální zaměstnanost a sociální smír) v podstatě pokračoval. V platnosti zůstaly základní principy ekonomického vývoje, jež bránily účinnějšímu prosazování legislativních opatření, jimiž se složky zákonodárné i výkonné moci pokoušely od druhé poloviny šedesátých let nepříznivý vývoj životního prostředí zvrátit. Tento trend se samozřejmě musel projevit zejména v prohlubování rozporu mezi tím, co mocenský systém proklamoval a co bylo reálné v praxi vskutku prosadit.

-
- 4 Miroslav VANĚK, *Nedalo se tady dýchat*, Praha 1996; Týž, *O některých problémech ekologického hnutí v českých zemích před rokem 1989*, Soudobé dějiny, roč. 2, 1995, č. 1, s. 42–57.
- 5 Bedřich MOLDAN a kol., *Životní prostředí České republiky. Vývoj a stav do konce roku 1989*, Praha 1990. Jan KELLER, *Až na dno blahobytu. Ke společenským kořenům ekologické krize*, Brno 1993; Ján MLYNÁRIK, *Ekológia po slovensky. Otázky životného prostredia na Slovensku 1948–1988*, Bratislava 1994; Josef ŠMAJS, *Ohrožená kultura*, Brno 1995.
- 6 Karel JIŘÍK, *Vliv poválečné industrializace Ostravy na životní prostředí města (1945–1989)*, Acta Universitas Carolinae. Philosophica et Historica. Studia Historica L, 1998, č. 3, s. 213 an.; Martin STRAKOŠ, *Architektura, urbanismus a životní prostředí průmyslového velkoměsta ve 20. století na příkladu Ostravy*, in: Příroda vs. industriál. Vytváření prostoru v literatuře a výtvarném umění, edd. J. Malura – M. Tomášek, Ostrava 2016, s. 236–262. Nepřímo se v tomto sborníku dotýká životního prostředí na Ostravsku ve sledovaném období také studie Kristýny Bílkové a Lucie Novákové věnovaná urbanonymii Bohumína a Karviné; Miroslav HAVRLANT – Petr MARTINEC, *Vliv těžby uhlí na životní prostředí*, in: *Uhelné hornictví v ostravsko-karvinském revíru*, Ostrava 2003, s. 428–441.
- 7 Martin JUŘICA, *Životní prostředí v Ostravě v období normalizace v letech 1969–1989*, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 31, Ostrava 2017, s. 97–134. Autor uvádí také celou řadu článků v regionálním tisku, které si všímaly jednotlivých stránek znečištění životního prostředí v Ostravě, resp. jejím nejbližším okolí. Ke způsobu jejich využití v této studii viz pozn. č. 2.
- 8 Přesné vymezení sledovaného regionu je obtížné, tyto vlivy se projevovaly rozdílně jak v horizontu teritoriálním, tak i časovém.

Základní tendence ekonomického vývoje Ostravska v letech 1970-1989(1992)⁹

Důraz na vývoj těch odvětví těžkého a zpracovatelského průmyslu, jež nejvíce zatěžovaly životní prostředí na Ostravsku, pokračoval po celé sledované období. Ostrava sice už nebyla označována za „ocelové srdce republiky“ a dlouhodobé hospodářské plány nevykazovaly tak enormní požadavky, ale důraz na socialistické soutěžení, realizované prostřednictvím brigád socialistické práce, výkony tzv. hrdinů práce a „lámání rekordů“ patřily k běžně prosazovaným metodám. Samotná Ostrava vyprodukovala v těchto letech 17% celostátní těžby uhlí, 65% koksu, 40% oceli a 45% surového železa.¹⁰ Těžba kvalitního koksovatelného černého uhlí a jeho následné zpracování zůstalo pro Ostravsko stěžejním odvětvím i přesto, že se potýkalo s řadou problémů a omezení. Od konce šedesátých let se v důsledku racionalizace výroby v ČSSR výrazně snížila poptávka po koksu pro vysoké pece železářských závodů (stále se však udržoval vysoký podíl jeho vývozu do zemí RVHP).¹¹ Jeho využití se přesouvalo do jiných oblastí a výrobních procesů. Černé uhlí i na Ostravsku postupně nahrazovalo nekvalitní lignit a hnědé uhlí, používané dosud k vytápění kotlů elektráren a tepláren (což znamenalo alespoň částečné omezení nebezpečných zplodin). Typickým příkladem je např. největší klasická elektrárna využívající spalování černého uhlí v Dětmarovicích, která byla postavena v letech 1972–1976. I elektrárna v Třebovicích, která fungovala od šedesátých let také jako zdroj tepla pro sousední sídliště, přešla výhradně na spalování černého uhlí, totéž se alespoň zčásti týkalo i ostatních závodních elektráren a tepláren v oblasti. (Uhlí vhodného pro energetiku se však v OKR těžilo jen necelých 7 milionů tun, tedy cca ¼ celkové těžby.)

Proti trendu neustálého zvyšování těžby působila mimo jiné opatření v sociální oblasti, jež měla zlepšit podmínky práce pod zemí. V roce 1969 byl zaveden čtyřicetihodinový pracovní týden s volnými sobotami pro pracovníky v podzemí. Nároky na maximalizaci těžby komplikovaly stále složitější dobývací podmínky ve velkých hloubkách a zvýšení podílu nízkých slojí (zejména v ostravské části OKR). Neúměrně vzrůstala investiční náročnost tuny těženého uhlí (v 6. pětiletce na 192 %). Měnila se také energetická bilance, místo tuhých paliv nastupovala už od šedesátých let ropa a minerální oleje, později zemní plyn a jaderná paliva (na Ostravsku se dokonce počítalo s vybudováním další jaderné elektrárny, tento záměr však nebyl realizován), malou část spotřeby kryla také hydroenergetika. Ve srovnání se západními zeměmi přesto spotřeba tuhých paliv v československé energetice stále dominovala i v důsledku toho, že zde docházelo k mnohem vyššímu podílu přímého plýtvání jak ve výrobě, tak i v domácnostech.

Jak už jsem zmínila, v souvislosti s odmítnutím Šikovy ekonomické reformy zcela vzaly za své plány na postupné snížení těžby černého uhlí na Ostravsku na 17 milionů tun za rok. V Ostravě došlo v letech 1973–1974 pouze k definitivní likvidaci dolu Šalamoun

9 V této souvislosti uvádím vesměs jen obecnější vývojové charakteristiky, nezabývám se historií jednotlivých průmyslových odvětví tak podrobně jako v předcházející studii. Pro jejich zachycení chybí relevantní údaje – fondy podnikových archivů z let 1970–1989 vesměs nejsou dosud zpracovány a zpřístupněny. Také literatura zachycuje trendy vývoje jen zčásti a vesměs ne pro celé sledované období (v podstatě do konce 70. let). Důvodem je však i skutečnost, že vliv jednotlivých odvětví národního hospodářství na životní prostředí se v souvislosti se snahami o uplatňování platné legislativy a s rozvojem techniky a nových technologií proměňoval.

10 Blažena PRZYBYLOVÁ a kol., *Ostrava. Historie/kultura/lidé*, Praha 2013, s. 549.

11 N. PAVELČÍKOVÁ – P. POPELKA, *Problém životního prostředí*, s. 121. Až do počátku osmdesátých let však trvaly dodávky koksárenského plynu pro chemickou výrobu.

v oblasti tzv. Frýdlantských mostů, v téže době zmizely také poslední pozůstatky dalších, zčásti také již delší dobu nečinných důlních provozů (např. Hedvika, Evžen-Petřvald, Václav-Poruba).¹² V roce 1970 se zvýšil objem vytěženého uhlí v OKR oproti roku 1968 o 2 miliony tun. V dalších letech se pak roční těžba ustálila s menšími výkyvy na úrovni 22–24,5 mil. tun, počet pracovníků se po prudkém poklesu v období 1965–1968 (z 80 až na 60 tisíc) udržoval na cca 65 tisících. Největší výkyvy zaznamenal v letech 1965–1985 celkový důlní výkon, který zejména v důsledku technického rozvoje a mechanizace výztuže vzrostl o 60% (z 1,7 na 2,74 t/směnu). Na udržování vysokého objemu těžby se výrazně podílely mimořádné směny, které podstatně omezovaly účinnost zavedení pětidenního pracovního týdne. Od poloviny sedmdesátých let těžba stagnovala, v posledním desetiletí vlády KSČ výrazně poklesla vlivem zhoršujících se geologických podmínek, mimo jiné však i proto, že narůstala nespokojenost s rozsahem přesčasové práce a zhoršováním zdravotního stavu důlního dělnictva. V rámci tzv. perestrojky se omezilo direktivní plánování i nadměrná exploatace pracovních sil. Úsilí vedení OKD (původně podporované z nejvyšších mocenských pozic České republiky i ČSSR) o otevření nových hlubinných dolů na Frenštátsku a Novojičínsku se naštěstí už nepodařilo realizovat. Vedení OKD dospělo koncem roku 1989 k poznání, že doly absolutně nejsou schopny zajistit pro další léta samofinancování a hrozí proto velmi výrazný pokles celkové sociální úrovně horníků, jenž se projeví nejen likvidací dosavadních benefitů, ale i výrazným snížením platů. Hrozící krizi, jejímž důsledkem by byla mj. i nemožnost realizovat ekologické programy, chtělo řešit jednak zvyšováním ceny uhlí, jednak žádalo vládu o účelové dotace, pro razantnější kroky nenašlo odvalu.¹³ Teprve po krátké na to proběhnuvší sametové revoluci se v rámci rozsáhlé transformace ekonomiky na tržní hospodářství prudce snížily uměle udržované preference těžby černého uhlí. Záhy začala příprava obratu, který se nepodařilo realizovat před dvaceti lety – definitivní uzavření ostravské části OKR.

Přesto, že se výrazně snížily požadavky na koks pro hutě, v provozu ve sledovaných letech dále přetrvávaly důlní i hutní koksovny. Došlo sice k postupnému zastavení provozu zastaralých koksoven Lazy a starého provozu ve Třineckých železárnách, koksárenství však zůstávalo i v tomto období nejvýznamnějším zdrojem znečištění ovzduší. Plánovaná výstavba moderní koksovny ve Stonavě se výrazně opožďovala, proto byl zastaven provoz dalších zcela zastaralých koksoven teprve v průběhu osmdesátých let (Trojice 1983, Karolina 1984). Po Karolině ovšem v centru zůstala naprosto zdevastovaná prašná plocha. Výpadek pak nahradily zejména modernizované hutní koksárenské provozy, takže ještě v roce 1986 se roční výroba koksu v ČSSR řadila na osmé místo ve světě.¹⁴ Dále fungovaly koksovny hutních koncernů, jejichž výroba však postupně stagnovala na úrovni počátku sedmdesátých let. Koksovna NHKG, jež si udržovala nejvyšší objem výroby,

12 Jiří MATĚJČEK a kol., *Uhelné hornictví v ČSSR*, Ostrava 1985, s. 439. Novější studie z roku 2003 hovoří o optimálním objemu těžby 21–22 milionů tun za maximálního využití mnohem efektivnějších zdrojů na Karvinsku, spojeného s důrazem na promyšlenou racionální intenzifikaci těžebního procesu. Viz red. Jan MACHAČ – Petra LANGROVÁ a kol., *Uhelné hornictví v ostravsko-karvinském revíru*, Ostrava 2005, s. 153. Tamtéž další uváděné údaje včetně těch o dolech, jež byly likvidovány v sedmdesátých letech 20. století (s. 200–227).

13 Zemský archiv Opava (dále jen ZA Opava), Severomoravský Krajský výbor KSČ (dále jen Sm KV KSČ) Ostrava – předsednictvo, č. kart. 435, sign. P-1504, Zpráva o důchodové situaci, problematice pracovních sil a sociální politice OKD v roce 1990 a v IX. pětiletém plánu z 10. 11. 1989.

14 Red. J. MACHAČ – P. LANGROVÁ a kol., *Uhelné hornictví*, s. 405.

přesto ještě v roce 1977 produkovala 3 mil. 357 tisíc tun (31% celkové výroby koksů v ČSSR).¹⁵ Výraznější útlum koksárenství nastal až na základě energetického programu schváleného vládou ČR v roce 1992.

Význam závodů oborů hutnictví železa a těžkého strojírenství na Ostravsku a tlak na jejich extenzivní vývoj začal klesat už na přelomu šedesátých a sedmdesátých let v souvislosti s rozvojem Východoslovenských železáren v Košicích. Ve druhé polovině sedmdesátých let ovlivnil další, ještě mnohem výraznější pokles trend související se snahou po úspornosti v hospodaření s kovy. V první polovině 70. let byla definitivně likvidována zastaralá Žofinská huť v areálu Dolních Vítkovic. Objem výroby Vítkovických železáren a strojů Klementa Gottwalda (VŽSKG) ovšem v roce 1973 vzrostl o 30% díky zavedení výroby kvarta 3,5.¹⁶ Obecně lze o jejich vztahu k životnímu prostředí říci, že zátěž na ně se alespoň zčásti snižovala díky novým technologickým postupům, které např. (jak už jsem konstatovala) nevyžadovaly využití koksů (resp. se podílely na jeho výrobě šetrnějším způsobem). Zaváděly se také nové výrobní programy (jaderná energetika a tzv. trubkový program ve VŽSKG), jež předpokládaly inovativní přístup k technické a technologické úrovni výroby.¹⁷ Do jisté míry se to týkalo i odpadu z hutní výroby, např. vysokopecní strusky, která postupně přestala zatěžovat životní prostředí v okolí hutí díky tomu, že se našly možnosti jejího využití či dalšího zpracování.¹⁸ Celkově objem výroby v železářském průmyslu na Ostravsku od roku 1970 stagnoval, v osmdesátých letech klesal. Proces zásadní modernizace výroby (např. přechod na tzv. kontilitu v Nové huti) se realizoval až na počátku devadesátých let.¹⁹

Roli dalších významných znečišťovatelů životního prostředí na Ostravsku si ve sledovaném období udržel chemický průmysl a celulózky. Velkým problémem zůstávala v Moravských chemických závodech (MCHZ) v Mariánských Horách do počátku osmdesátých let zastaralá výroba čpavku na bázi koksárenských plynů a průmyslových hnojiv, další plány rekonstrukcí a výstavby moderních provozů se opožďovaly. Na přelomu 60. a 70. let zatěžovaly MCHZ exhalacemi dusíku a kyslíčnicku siřičitého zejména ovzduší. Přímo do řeky Odry vypouštěly provozy velké množství znečištěných odpadních vod. Plány napojení závodu na čistírnu v Třebovicích či v Přívoze se nerealizovaly, za odvádění odpadů do řeky platily MCHZ vysoké pokuty, až do 80. let neměly vlastní čistírku. Přesto nelze vedení podniku, jenž měl na Ostravsku i několik provozů mimo centrum (Hrušov, Brumovice) upřít snahu po omezení negativních dopadů výroby na životní prostředí. Některé zastaralé výroby (čpavek, formaldehyd, močovina) byly zastaveny v průběhu sedmdesátých let, v roce 1972 konečně došlo k likvidaci cechu Ostravit. V roce 1970 bylo zrušeno rozhodnutí o zastavení výroby hrušovské chemičky, naopak byla postavena nová výrobní kyseliny sírové. Z ekologických důvodů byla v Hrušově

15 Alois DVOŘÁK a kol., *Dějiny NHKG*, Praha 1981, s. 17.

16 M. STRAKOŠ, *Architektura, urbanismus a životní prostředí*, s. 254–257.

17 Vladimír DOSTÁL a kol., *Dějiny hutnictví železa v Československu. 3. díl. Od znárodnění k současnosti (1945–1980)*, Praha 1988, s. 208–209. Šlo např. o zavádění tzv. CNC strojů a výpočetní techniky.

18 A. DVOŘÁK a kol., *Dějiny NHKG*, s. 60.

19 Dostupné online: <https://www.novahut.cz/historie/>. I když je dodnes považován současný nástupce NHKG Liberty Ostrava, a. s. za největšího znečišťovatele ovzduší v Ostravě, ve srovnání s koncem osmdesátých let se emise prachu snížily více jak čtyřicetinasobně.

v roce 1976 zastavena pouze výroba titanové běloby.²⁰ Zčásti byl omezen provoz sazovny v Přívoze. Urxovy závody v Zábřehu, poničené v šedesátých letech požáry, měly ukončit výrobu už v roce 1970. Část provozů však fungovala ještě do poloviny sedmdesátých let, poté budovy převzaly Vítkovické železárny. Až do poloviny osmdesátých let převažovala intenzifikace výroby podniků MCHZ, jež přesahovala miliardu Kčs hrubého produktu, podnik zaměstnával téměř tři tisíce osob.²¹ Vratimovská papírna sice v roce 1983 ukončila činnost, část jejího provozu však byla přestěhována do Paskova, kde vznikla v letech 1979-1983 nová celulózka na výrobu buničiny Biocel.

Charakter životního prostředí a pod jeho vlivem i každodenní život obyvatel Ostravska samozřejmě ovlivňoval i v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let pokračující extenzivní vývoj stavebnictví. Nově budovaná a rozšiřovaná panelová sídliště trpěla stejně jako v přecházející etapě opožděním výstavby infrastruktury a obrovským nepořádkem, zanechaným stavebními firmami v areálech, do nichž se již stěhovali lidé. Nejlépe to vystihla ve svém filmu *Panelstory* režisérka Věra Chytilová (i když samozřejmě reagovala na konkrétní situaci v pražském Jižním městě).²² Na Ostravsku se v letech sedmdesátých a osmdesátých budovala velmi podobným stylem např. sídliště Dubina, Hrabůvka (Ostrava-Jih), pokračovala výstavba Havířova, Nové Orlové, Karviné-Města. V přelomovém roce 1990 naprosto ustala podpora bytové výstavby státem, řada bytových domů i objektů infrastruktury na sídlištích však nebyla dostavěna, což způsobilo městům dlouhodobé problémy. Starší bytový fond ve všech městech na Ostravsku ve sledovaném období pod vlivem poddolování a nedostatečné údržby chátral, místy se z něj vytvářela nevzhledná ghetta. Příkladem naprosto nevhodného řešení dopravního systému byla stavba Svinovských mostů s obludným objektem přístupového platu. Také úprava Frýdlantských mostů v centru Ostravy a rozsáhlého autobusového nádraží se stala do budoucna spíše přítěží. V Karviné-Rovninách vyrostly uprostřed panelového sídliště dva nevzhledné pavilony léčebny Darkov; podobných příkladů nepromyšlených stavebních investic bychom našli celou řadu.

Celkový stav životního prostředí na Ostravsku samozřejmě ovlivňovala celá řada dalších činitelů. Bylo to např. ubývání zemědělské půdy a způsoby jejího obdělávání, doprava, nakládání s odpadem (sklárky), nejen veřejná, ale i domácí topeniště apod. Zejména hustá dopravní síť a její stav stejně jako stálé narůstání množství neekologických dopravních prostředků (autobusy, zastaralá nákladní auta, dvoutakty, zejména pověstné trabanty) – i tato zátěž byla na Ostravsku vyšší než jinde. Jednak průmysl vyžadoval vysokou dopravní obslužnost, ale také poměrně vysoké příjmy obyvatel umožňovaly nákup osobních automobilů. V městské dopravě v Ostravě sice převažovaly električky, ale mimo ni jezdilo stále více autobusů, ani železniční doprava nebyla v té době ještě ve větší míře elektrifikována. Vytápění sídlišť sice postupně přecházelo na dálkové sítě s velkými tepelnými, nicméně zejména mimo centra se používalo nejméně kvalitní hnědé uhlí, brikety či dokonce uhelný prach. A ve výčtu dalších zátěží by bylo možno pokračovat.

20 B. PRZYBYLOVÁ a kol., *Ostrava*, s. 551

21 Podrobněji viz P. POPELKA, *Dějiny Moravských chemických závodů*, Ostrava 2008, s.121–131.

22 Věra CHYTILOVÁ – Eva KAČÍRKOVÁ, *Panelstory aneb jak se rodí sídliště*, scénář filmu natočeného v roce 1979.

Problematika životního prostředí v sedmdesátých letech 20. století

Ve veřejném povědomí dnes často přežívá názor, že komunistická moc po celou dobu své vlády životnímu prostředí vůbec nevěnovala pozornost, což ovšem neodpovídá skutečnosti. Už jsem uváděla, že do roku 1968 byl dovršen legislativní proces, jenž stanovil základní pravidla ochrany krajiny a jejího půdního fondu, rekultivace ploch devastovaných dolování, ochrany ovzduší a vodstva, dokonce i sankce za jejich porušování. Tyto zákony sice často neodrážely možnosti současných ve světě známých způsobů řešení environmentální problematiky, jejich paragrafy a navrhované postupy také velmi rychle zaostávaly, ale přece jen vytvářely jakýsi rámec.²³ V letech 1971–1972 pověřila vláda ČSR ve svých usneseních č. 150/1971 Sb. a 101/1972 Sb. gescí nejvýznamnějších složek životního prostředí jednotlivé rezorty. V následujících sedmdesátých letech bylo vydáno pouze několik málo zákonů, které se nějakým způsobem životního prostředí přímo dotýkaly. Poměrně progresivní byly zejména první dva z nich – tzv. zákon o vodách č. 138/1973 Sb. a na něj navazující zákon České národní rady (ČNR) č. 130/1974 Sb. ze dne 19. 12. 1974 o státní správě ve vodním hospodářství. Druhý z nich rozšiřoval zejména pravidla výstavby čistíren odpadních vod, problém byl ovšem v tom, že v praxi je degradovala spousta výjimek.²⁴ Jen v obecné rovině ukládal povinnost chránit životní prostředí zákon č. 50/1976 Sb. z 27. dubna 1976 o územním plánování a stavebním řádu, o rok později pak vyšel nový zákon o lesích a lesním hospodářství, na nějž navázala ČNR vlastní úpravou.²⁵ Byly to ovšem jen pokusy o dotvoření (inovaci) legislativního rámce, jenž se v praxi důsledněji neodrážel – jeho praktické provádění naráželo na velké množství překážek. Lze to doložit i situací na Ostravsku, kde sice národní výbory s okresní platností uzavřely už v roce 1969 smlouvy s jednotlivými podniky o konkrétních technologických opářeních, jež měla zabezpečit ochranu životního prostředí, ale následující kontroly ukázaly, že jejich plnění bylo velmi liknavé.²⁶

V oblasti vodního hospodářství byl už v roce 1958 vytvořen dlouhodobý plán rozvoje, jenž měl v sedmdesátých letech kulminovat. Obsahoval i konkrétní úkoly v oblasti úpravy vodních toků na Ostravsku (Odra, Ostravice, Opava ad.). Byly to jednak drobné

23 Ochrana životního prostředí byla velmi obecným a vágním způsobem zmíněna už v tzv. socialistické ústavě z roku 1960, také v usnesení 13. sjezdu KSČ (1966 – dostupné online: https://cs.wikipedia.org/wiki/XIII._sjezd_KS%C4%8C); Všechny následující právní normy se však odvolávaly na základní (a v období vlády komunistů první a vlastně jediný obecný a jen rámcově formulovaný) zákon č. 40/1956 o státní ochraně životního prostředí. Viz N. PAVELČÍKOVÁ – P. POPELKA, *Problém životního prostředí*, s. 129–130.

24 Sběrka zákonů Československé republiky, 1973, částka 35. Dostupné online: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1973-138>; Tamtéž, 1974, částka 24.

25 Zákon č. 50/1976 Sb. o územním plánování a stavebním řádu, Sběrka zákonů ČSR, 1976, částka 9; Zákon o lesích a lesním hospodářství č. 61/1977 Sb. Sběrka zákonů Československé republiky, 1977, zákon ČNR č. 96/1977 Sb. o hospodaření v lesích a státní správě lesního hospodářství z 26. října 1977. Dostupné online: <https://www.zakony1977.cz>. Legislativu ČSSR z šedesátých let týkající se problematiky životního prostředí přebírala v průběhu sedmdesátých let Česká národní rada, totéž se týkalo všech dalších zákonných opatření.

26 N. PAVELČÍKOVÁ – P. POPELKA, *Problém životního prostředí*. Dále M. JUŘICA, *Životní prostředí v Ostravě*, s. 108. V dalších letech už základní legislativní procesy neprobíhaly, vláda vydávala pouze stále nová a nová usnesení, opatření a další výnosy, jež na základní právní normy navazovaly, měly je doplňovat, rozšiřovat, přizpůsobovat vývojovým změnám apod. Souhrnně viz A. Böhm, *Přehled právních předpisů zakládajících působnost národních výborů v péči o životní prostředí*. Příloha týdeníku vlády ČSR Národní výbory, 1988, č. 36; ZA Opava, Severomoravský Krajský národní výbor (dále jen Sm KNV) Ostrava – odbor oblastního plánování, č. kart. 106, inv. č. 109; Teprve rok 1990 znamenal v tomto ohledu zásadní změny, které se pokusím naznačit v závěru této studie.

sanační akce, ale také např. plány výstavby čistíren odpadních vod (ČOV); z obsahu příslušného dokumentu není jasné, zda a kdo jejich realizaci kontroloval. V materiálu je pouze poznámka, že potrubí pro vodní díla dodávají Vítkovické železářny KG, dodávky však mají značný skluz.²⁷ Jednotlivá ministerstva se zabývala situací na Ostravsku dlouhodobě, dokonce ještě dříve, než je tím pověřila ČNR. Např. na kolegiu ministerstva zdravotnictví se konala v únoru 1970 porada, na níž vystoupil s referátem o stavu životního prostředí hlavní hygienik ČSR. Po všeobecném úvodu, v němž konstatoval, že problémy jsou ve všech vyspělých zemích, uvedl konkrétní příklady nepříznivého vlivu průmyslu na dětskou populaci Ostravska – děti trpěly změnami v hodnotě bílkovin krevní plasmy, zvětšením krčních uzlin, změnami v kresbě plic, jejich zaprášením apod. Podle něj se konají pravidelně místní šetření zdravotního stavu nejen dětí, ale všeho obyvatelstva oblasti, jež potvrzují vlivy nejrůznějších faktorů – např. stavebnictví, zvyšování hluku aj. Dále uváděl, že v Ostravě došlo v oblasti Bělského lesa k obestavení prostoru pro jímání vody, je nutno provést rekonstrukci vodovodů, zlepšit jejich údržbu. Kritizoval také nedodržování zákonných opatření v kraji – plány výstavby sídlišť více než 10 % stavebníků nekonzultovalo s vodohospodářskými organizacemi, stavby se zpožďují; řada budov škol a zařízení pro děti neodpovídá požadavkům, 60% by vyžadovalo adaptaci, 3,5% je doslova v havarijním stavu.²⁸

Severomoravský krajský národní výbor (Sm KNV) reagoval na celostátní hodnocení a varování zpravidla konkrétním výčtem problémů, které provázely snahy různých orgánů o zlepšení situace. Některé z plánovaných akcí – zejména plán výstavby čistíren – sledoval odbor vodního hospodářství; zatímco v šedesátých letech probíhaly kontroly pravidelně (a neustále zaznamenávaly problémy s dodavateli a opoždění výstavby), další konkrétní zprávy jsou k dispozici až z let 1972–1973. Z nich se dozvídáme, že dostavěné čistírny byly často poruchové, zajišťovaly pouze 30–50% efekt, některé musely být úplně vyřazeny z provozu a vyžadovaly rozsáhlou rekonstrukci. Např. rekonstrukce na potoce Stružce (Karvinsko) měla být dokončena v roce 1972, ale protáhla se až do roku 1974.²⁹ Jednotlivé odbory KNV připravily pro schůzi rady v únoru 1972 konkrétní zprávu o stavu výstavby ČOV – podle ní není plnění termínů rovnoměrně, zejména u menších čistíren pro zdravotnická zařízení dochází k výraznému skluzu, také výstavba čistírny Orlová III se zpožďuje.³⁰ Dne 2. dubna 1973 podal odbor vodního hospodářství KNV zprávu o návrhu vládního usnesení č. 257/71 Sb., týkajícího se experimentu, jenž měl ověřovat plnění stávajícího zákona o vodním hospodářství. Průzkum měl sledovat práci národních výborů všech stupňů, zaměřoval se na existenci a práci komisí pro životní prostředí, podíl jednotlivých zdrojů na znečištění regionů a hlavně na způsob a účinnost vybírání pokut od znečišťovatelů (jejich výnosy měly plynout zčásti do fondů na ochranu ovzduší a dalších složek životního prostředí). Ze zprávy vyplývá, že experimentu pracovníci NV příliš nerozuměli, obsahoval řadu formulačních i praktických nejasností (např. výše pokut nebyla progresivně odstupňována, výši odvodů z jejich výnosu bylo nutno sjednotit).³¹ V roce

27 Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), Ministerstvo energetiky a vodního hospodářství, č. kart. 33, č. j. 01572/1958.

28 NA Praha, Ministerstvo zdravotnictví, č. kart. 2, pol. č. 23.

29 ZA Opava, Sm KNV Ostrava – odbor vodního a lesního hospodářství, č. kart. 61, složka Orlová III-Poruba.

30 Tamtéž, odbor oblastního plánování, č. kart. 17, inv. č. 56.

31 Tamtéž, odbor vodního hospodářství, č. kart. 50, sl. Životní prostředí 1973.

1974 vydal odbor vodního a lesního hospodářství KNV brožuru, jež zčásti hodnotila dosavadní výsledky v několika oblastech ochrany životního prostředí a uváděla také další plány. Podle ní v letech 1960–1970 došlo k výraznému snížení ročního prašného spadu v Ostravě a okolí – z původních 1250 t/km² na 320 tun. Také kvalita vody v Odře se údajně po soutok s Ostravicí čtyřikrát zlepšila – přesto ovšem zbytkové znečištění degraduje recipient na nejhorší třídu čistoty. Zdrojem nečistot se kromě průmyslu stalo zemědělství – koryta do Odry přitékajících potoků byla zaneřáděna skládkami a dalším odpadem. V té souvislosti se navrhuje, aby se odpadní vody využívaly k závlaze. Z kladných zjištění zpráva zdůrazňuje, že se daří v technologických procesech VŽSKG zčásti využívat sulfátové výpalky z Vratimovských papíren. V kraji bylo celkem vybudováno od padesátých let 200 čistíren odpadních vod, celkový náklad na ně dosáhl jedné miliardy Kčs. Jak jsem ovšem už uvedla, zůstávala velkým problémem jejich reálná kapacita, menší obce také neměly vyřešeny stokové sítě.

Sm KNV podle brožury vypracoval na základě usnesení vlády z roku 1971 a 1972 dlouhodobou koncepci ochrany životního prostředí na Ostravsku. Ta obsahovala plány na snížení tuhých exhalací o 40% oproti r. 1970, zavádění tepláren využívajících ušlechtilá paliva místo hnědého uhlí (jako příklad se uváděla plánovaná kotelna na mazut v nově budované celulózce u Paskova). Do r. 1985 mělo být opatřeno dálkovým vytápěním elektřinou, oleji a naftou 70 tisíc bytových jednotek. Celkem 60% bytů mělo být napojeno na veřejný vodovod, 50% na kanalizaci. Plán obsahoval také výsadbu nové zeleně, celkovou modernizaci všech složek životního prostředí, zlepšení kontroly apod.³² Některé ze zpráv jednotlivých odborů ONV a KNV se týkaly také ochrany a zvelebení krajiny, především způsobů a výsledků prováděných rekultivací. Např. ONV Frýdek-Místek plánoval rekultivaci skládek z dolů Staříč a Paskov, obnovu a úpravy rybníků, výsadbu zeleně. Totéž měl v plánu ONV Karviná, ovšem výsadbu zeleně měly zajistit zejména tzv. akce Z (brigádnická práce obyvatel). Už v roce 1973 se ukázalo, že plány byly značně nadhodnocené, ani jejich snížení neumožnilo vyčerpat plánované prostředky – ve sledovaných okresech průmyslové oblasti se nepodařilo v roce 1972 proinvestovat více než 20 milionů Kčs.³³

Z uváděných zpráv vyplývá, že počáteční období tzv. normalizace neznamenovalo nějaké fatální přerušení procesu, jenž měl péči o enviromentální vývoj zabezpečit – problémy se ovšem stále týkaly jeho realizace. V průběhu sedmdesátých let se objevovaly signály svědčící o tom, že především řada odborníků i část vedení KSČ a státu si nebezpečí plynoucí z devastace životního prostředí uvědomovala. Od roku 1970 se postupně objevila řada odborných publikací, pojednání o příčinách této devastace i o možnostech, jak ji postupně překonávat.³⁴ Problém byl nadále především ve vazbě mezi teorií a praxí. Ko-

32 Tamtéž, č. kart. 51.

33 ZA Opava, Sm KNV, odbor oblastního plánování, č. kart. 15, 3. paré.

34 Antonín SUM, *Péče o životní prostředí v SSSR*, Praha 1972; Miloš ČERNÝ, *Životní prostředí pro člověka*, Praha 1973; Josef CHARVÁT, *Člověk a jeho svět*, Praha 1974; Libuše MIKOVÁ, *Životní prostředí a průmysl*, Praha 1976; Milan KREJČÍŘÍK, *Životní prostředí a teorie systémů*, Praha 1978; O. KOLÁŘ, *Úloha krajiny a územního plánování v životním prostředí*, Praha 1979; Red. Rostislav UHLÍŘ a kol., *Ochrana životního a pracovního prostředí při těžbě a zpracování uhlí: materiály semináře konaného 26. – 27. 9. 1978 v Ostravě-Porubě*, Ostrava 1978; *Životné prostredie*, Revue pre teóriu a tvorbu životného prostredia, od roku 1967; INTER-Eko technika '72, Bratislava 1978; V. MAJER, *Ochrana životního prostředí (bibliografie)*, Ostrava 1975; *Zákonné normy a kontrolné metody pre životné a pracovné prostredie*, Bratislava 1975; Tzv. TERPLAN vydával od roku 1973 sborník Ekologie krajiny. Státní ústav péče o památky a ochranu

munistický režim za celou dobu své vlády nevytvořil nejvyšší orgán, jenž by se ochranou životního prostředí samostatně zabýval a stal se gestorem všech zaváděných opatření (ministerstvo životního prostředí). V roce 1972 sice vznikla tzv. Rada pro životní prostředí při vládě ČSR, jež shromažďovala nejrůznější právní a odborné analýzy, organizovala semináře a konference, neměla však dostatečné exekutivní páky, které by zajistily prosazování navrhovaných opatření v praxi.³⁵ Podobně jako v jiných oblastech, i v problematice životního (a pracovního) prostředí v podstatě po celé období komunistické vlády přetrvával chaos, způsobený množstvím „odpovědných orgánů“ a jejich nejasně definovaných, často se navzájem překrývajících kompetencí. Počínaje u jednotlivých ministerstev (zdravotnictví, zemědělství, průmyslu, energetiky a vodního hospodářství ad.) přes Ústav památkové péče a ochrany životního prostředí, krajské a okresní národní výbory až po nejrůznější dobrovolné skupiny a organizace nikdo pořádně nevěděl, za co vlastně zodpovídá. Kolovaly mezi nimi neustále dopisy, žádosti, různá nařízení, stížnosti – velká část z těchto písemností zůstávala pouze na papíře, často se vůbec nedočkala odpovědi nebo se realizace neúměrně prodlužovala. Tato situace se velmi výrazně odrážela na Ostravsku, kde se problematika životního prostředí často dostávala na pořad jednání orgánů KSČ i státní správy; navíc tu působila řada poboček organizací, jež měly se životním prostředím co do činění. Ve Slezské Ostravě měl dokonce sídlo Ústav ekologie průmyslové krajiny ČSAV, ani jeho výstupy však v praxi vesměs nebyly respektovány.³⁶ V zásadním rozporu nadále přetrvávaly na straně jedné požadavky na extenzivní rozvoj výroby a na ochranu přírody i člověka na opačném pólu vývojových trendů. Management jednotlivých závodů považoval často požadavky ochrany životního a pracovního prostředí za zátěž, která hatí plnění plánu; žádal o výjimky z uzákoněných předpisů, po zavedení přísnější kontroly raději uhradil poměrně nízko stanovené pokuty, než by učinil nějaká účinná opatření. Další obrovský problém spočíval v dodavatelsko-odběratelských vztazích – laxnost dodavatelů byla zpravidla hlavní příčinou neplnění plánů výstavby čistíren odpadních vod a dalších zařízení chránících životní prostředí. Ve výčtu dalších překážek účinného řešení problémů by bylo možno pokračovat, na řadu z nich poukáží v dalším textu.

Ostravsko, po celou sledovanou dobu považované vedle severních Čech za region nejvíce zatížený exhalacemi, devastací zemského povrchu a znečištěním vod, se často stávalo objektem zájmu odborníků i „odpovědných činitelů“. V roce 1971 se objevila studie hodnotící výsledky rozsáhlého sociologického šetření z let 1967–1968, v němž vypovídala většina respondentů v tom smyslu, že Ostrava a její okolí představují zcela neutěšený region, nevhodný k bydlení. Špatná kvalita ovzduší byla zásadní příčinou tendence k vystěhování obyvatel z města (totéž platilo pro Karvinou, Orlovou a další průmyslová

přírody (SÚPPOP) vydával od roku 1976 10x ročně časopis Památky a příroda, dále též Zpravodaj ochrany přírody a Bibliografii ochrany přírody, také různé příležitostné neperiodické odborné publikace. Podrobněji viz ZA Opava, Sm KNV – odbor kultury 1960–1989, inv. č. 357, č. kart. 122.

35 Svědčí o tom i její informační zpravodaj vydávaný od roku 1974. Viz *Informační zpravodaj – zprávy a informace RŽP při vládě ČR*, Praha 1974–1989. Podrobněji se činností Rady a dalšími opatřeními „strany a vlády“ zabývá v uváděné studii M. Vaněk – viz M. VANĚK, *Nedalo se*, s. 19–30, 104–112. Teprve v roce 1987 bylo nově vytvořeno ministerstvo vnitra a životního prostředí, v říjnu 1988 vznikla i Komise ÚV KSČ pro tvorbu a ochranu životního prostředí. Podrobněji viz M. VANĚK, *Nedalo se*, s. 109.

36 Podrobněji viz M. JUŘICA, *Životní prostředí v Ostravě*, s. 107. Dále též N. PAVELČÍKOVÁ – P. POPELKA, *Problém životního prostředí*, s. 130–131 aj.

centra).³⁷ V roce 1970 zařadilo byro Ústředního výboru KSC pro řízení práce v českých zemích Ostravsko mezi čtyři znečištěním nejvíce postižené oblasti v českých zemích. Vysoká škola báňská v Ostravě zadala projekt, který měl zkoumat konkrétní výsledky systémového inženýrství, zaměřeného na rozhodovací procesy na různých úrovních státní správy a organizací, jež měly ochranu životního prostředí v kompetenci.³⁸ V květnu 1971 se stala Ostrava společně s Prahou a Katovicemi místem konání konference Výboru pro životní prostředí Evropské komise OSN. Vybrána byla jako modelový příklad vlivu těžkého průmyslu na hustě zabydlené území a krajinu.³⁹ V letech 1971–1973 uskutečnil Geografický ústav ČSAV v Brně rozsáhlý analytický výzkum vlivu člověka na životní prostředí na Ostravsku (zahrnoval okresy Ostrava, Karviná, Frýdek-Místek, Nový Jičín a Opava). Jeho výsledky byly publikovány v roce 1975 v hektografované podobě v řadě *Studia geographica* (což znamenalo, že nebyly běžně přístupné pro veřejnost).⁴⁰ Tento poměrně rozsáhlý projekt se uskutečnil v rámci řešení komplexního multidisciplinárního úkolu dlouhodobé povahy, který měl dále pokračovat v rámci mezinárodního výzkumu životního prostředí členských zemí RVHP. Z toho vyplývá, že zřejmě nešlo o přímý popud z československých ústředních úřadů. Sami výzkumníci v závěru konstatovali, že výsledky bylo možno uzavřít pouze schematicky, nepodařilo se zformulovat exaktní závěry, protože bylo velmi obtížné vyhledat základní údaje ve všech sledovaných oblastech. Přesto předložená analýza stavu reliéfu, ovzduší, půdy, vodstva a vegetace umožnila alespoň výchozí představu (odhad) škod, jež vyvolaly vlivy činnosti člověka na sledovaném území. Celkový zjištěný rozsah škod na reliéfu, zdravotním stavu obyvatelstva, lesním a vodním hospodářství činil podle tohoto výstupu minimálně 1 miliardu Kčs ročně. Nejvyšší náklady podle této studie vyžadovaly škody způsobené na vodním hospodářství, vyčíslené částkou vyšší než 300 milionů Kčs.⁴¹

V krátké studii samozřejmě nelze postihnout téměř dvousetstránkový výstup šetření, probíhajícího ve dvou rovinách – vědci sledovali subsystém přírodního prostředí a také subsystém „sociálně ekonomického prostředí“ a jejich vzájemnou interakci. Omezím se proto jen na několik zásadních zjištění, jež charakterizovala zejména teritoriální rozsah škodlivého vlivu průmyslové oblasti, některé jeho průvodní jevy a také dopad na ekono-

37 L. KOTAČKA, *Životní prostředí a místní stabilizace I (textová část)*, Praha 1971, s. 262. Citováno dle: M. JUŘICA, *Životní prostředí v Ostravě*, s. 102. Totéž potvrzuje ve své diplomové práci zpracované na základě výpovědi narátorů Jana Jeřábková – viz J. JEŘÁBKOVÁ, *Proměny každodenního života obyvatel Ostravy v období od konce druhé světové války do počátku 60. let 20. století* (diplomová práce Ostravské univerzity), Ostrava 2006.

38 Vydána však byla pouze zpráva o první etapě analýzy – viz Libor PITTERMANN, *Analýza systému řízení ochrany a tvorby životního prostředí ostravské aglomerace*, Ostrava 1973.

39 M. VANĚK, *Nedalo se*, s. 29. Podle M. Juřici navštívila delegace zástupců OSN Ostravu již v listopadu 1968 – konference byla tedy výsledkem iniciativy spíše z konce šedesátých let. Viz M. JUŘICA, *Životní prostředí v Ostravě*, s. 110.

40 Jaroslav MAREŠ a kol., *Vliv člověka na životní prostředí Ostravska*, Brno 1975. Otázka zveřejnění výsledků nejrůznějších dalších šetření se často stala předmětem sporu; odborné publikace byly samozřejmě k dispozici např. ve Státní vědecké knihovně v Ostravě, tam se s nimi ovšem mohl seznámit pouze čtenář, který se o tyto otázky přímo zajímal. Regionální tisk ještě v roce 1970 zveřejnil řadu kritických článků (ovšem ani ty většinou neupozorňovaly na vliv znečištění na lidské zdraví), v průběhu sedmdesátých let se však odmlčel. Situace se změnila až koncem osmdesátých let v souvislosti s narůstající krizí komunistického systému. Podrobněji viz M. JUŘICA, *Životní prostředí v Ostravě*, s. 108–109

41 J. MAREŠ a kol., *Vliv člověka*, s. 102–104.

mický vývoj a zdravotní stav i každodenní život obyvatelstva. Na Ostravsku totiž zdaleka nešlo jen o úbytek půdního fondu, deformace reliéfu, znečištění vodstva a ovzduší v samotném jádru oblasti, vymezeném územím ostravsko-karvinského revíru. Specifické geomorfologické podmínky sledované oblasti způsobovaly transport znečištění daleko od zdrojů, zejména na východ a severovýchod (v rámci studie také sledované, na západ se rozprostírající Opavsko bylo postiženo daleko méně). Geografové sledovali především dopad pevných exhalací na svahy Beskyd a jejich lesní porosty, výsledky jejich šetření zaznamenaly řadu varovných údajů o postupném vymírání lesů, devastaci půdy, ohrožení životaschopnosti fauny i flóry.⁴² Kupodivu mnohem menší pozornost věnovali výzkumníci skutečnosti, že z Ostravska odtékají znečištěné (nedostatečně čištěné) vody do příhraniční oblasti s Polskou republikou.⁴³ Velmi znepokojující bylo jejich konstatování, že do budoucna se počítá s dalším zhoršováním životního prostředí v souvislosti s rozšiřováním důlních polí a rozvojem ostatních odvětví těžkého průmyslu, nadměrnou zástavbou, dopravním ruchem apod. Ekonomické dopady nepříznivého vývoje prostředí spatřovali zejména v růstu nákladů na likvidaci škod, ale také např. v enormním objemu ztrát způsobených vysokou nemocností obyvatelstva, absencemi, celkovým růstem nákladů v oblasti zdravotnictví. Severomoravský kraj podle nich vykazoval nejvyšší procento úrazovosti v ČSSR, výše nemocenských dávek vzrostla v letech 1966–1971 téměř o 200 milionů Kčs. Podobný trend vykazoval také růst kriminality a rozvodovosti, přičemž samotné Ostravsko se podílelo na těchto jevech v enormní výši. Autoři projektu si všímali také dalších jevů každodenního života obyvatel – např. rozsahu dojížděky do zaměstnání (podle nich např. více než 53 % zaměstnanců průmyslu denně dojíždělo do práce více jak tři čtvrtě hodiny. Z volného času ztráceli tito pracující až šest hodin denně, což mělo dopad samozřejmě nejen na jejich vnitřní pohodu, ale také na řadu dalších interakcí. Region přes vysoké náklady na výstavbu bytů a ubytoven trpěl rozsáhlou fluktuací, odlivem zejména mladých pracovníků zdejšího průmyslu, na jejichž získání a vyučení bylo v roce 1970 vynaloženo přes 200 milionů Kčs.⁴⁴

Uváděná studie nebyla jediným pokusem o celkové zhodnocení stavu životního prostředí na Ostravsku z počátku sedmdesátých let. Těmto otázkám se věnovala také řada odborníků, působících přímo v regionu – např. již uváděný Libor Pittermann z VŠB, kolektiv sociologů z ostravského Ústavu pro výzkum rozvoje měst, pedagogové VŠP v Ostravě pod vedením kunsthistorika Petra Holého, geolog a geograf Miroslav Havrlant, odborníci v oblasti dobývání uhlí, zdravotnictví apod.⁴⁵ I tu ovšem platila již zmíněná skutečnost

42 Tamtéž, s. 32–40. V těchto souvislostech sledovali samozřejmě také stav beskydských lesních porostů. Je jistě zajímavé, že v textu se zdůrazňuje skutečnost, která je průvodním jevem závěrů všech výzkumů v následujících desetiletích. Už v sedmdesátých letech 20. století bylo např. jasné, že skladba zalesnění krajiny s převažujícími jehličnatými stromy (hlavně smrk) je naprosto nevhodná.

43 Tento fenomén byl sledován na Ostravsku již od dvacátých let 20. století, v blízké době mu hodlám věnovat pozornost v samostatné studii. Do Polska (a naopak z Polska k nám) samozřejmě zasahovaly také prašné spady z hald a průmyslových podniků, šířící se z příhraničních průmyslových oblastí obou zemí.

44 J. MAREŠ a kol., *Vliv člověka*, s. 154; Zjištěné interakce vyjádřili autoři projektu v tabulce, jejíž kopii přikládám v závěru studie.

45 L. PITTERMANN, *Analýza systému řízení*; J. KOVALČÍKOVÁ. – J. KOVÁŘ – V. KOUDELA, *Některé otázky životního prostředí v Ostravě I, II, III*, Ostrava 1970; M. HAVRLANT, *Životní prostředí města*, in: Ostrava socialistická. Sborník studií k výstavbě města v letech 1945–1970, K. Jiřík a kol., Ostrava 1971, s. 393–408; TÝŽ, *Antropogenní formy reliéfu a životní prostředí ostravské průmyslové oblasti*, Ostrava 1980; TÝŽ, *Životní prostředí obyvatel ostravské průmyslové aglomerace*, in: Sborník k otázkám životního

– tyto publikační výstupy se vzájemně překrývaly ve svých zjištěních, jejich praktický dopad byl velmi omezený. I když se část výsledků šetření publikovala, nebyly vesměs veřejně přístupné; dá se říci, že ležely v odborných knihovnách, občas je sice citovali odpovědní pracovníci státní správy či funkcionáři výborů KSČ, pokusy o řešení uváděných problémů však zůstávaly „na papíře“ nebo se ubíraly zcela jinými cestami. Především je třeba zdůraznit, že o skutečném stavu životního prostředí neměli ani základní informace obyvatelé postižených oblastí – s výjimkou druhé poloviny let šedesátých (až do roku 1970) o něm do konce sedmdesátých let téměř vůbec neinformovala média.⁴⁶ Na Ostravsku nebyl ostatně až do roku 1989 dokončen ani plánovaný monitorovací a signalizační systém, jenž by upozorňoval na zvýšené hodnoty škodlivin a varoval obyvatelstvo.⁴⁷ Velká část obyvatel regionu si nebezpečí vyplývající z enormního znečištění životního prostředí snad vůbec nepřipouštěla. Lidé samozřejmě vnímali, že místo řek protékají v jejich okolí stoky, všude je plno prachu, jenž způsobuje záněty spojivek, znesnadňuje dýchání, po otevření okna se nábytek pokryje černými sazemi – ale nechávali se ukolébat relativním dostatkem základních životních potřeb, preferovali konzumní styl života.⁴⁸ Již zmiňovaný odliv mladých pracovníků z Ostravska představoval jen jednu z možných strategií, jež zřejmě nehrála rozhodující roli. Většina obyvatel řešila své problémy s vlivem průmyslového města „útekem“ ze zdevastovaného, nezdravého prostředí o víkendech do svých chat a chalup v Jeseníkách (jež byly mimo vliv exhalací) nebo v daleko více zasažených Beskydech, resp. pobyty v tuzemských horách nebo u moře o dovolené. Samozřejmě využívali také levných podnikových rekreací, považovaných (a náležitě propagovaných) za velký výdobytek „socialistického způsobu života“. Neuvědomovali si ani skutečnost, že pro zdraví jejich děti rozhodně není dostatečný třítydenní pobyt během školního roku v tzv. školách v přírodě nebo obohacování mléka vitamínem C. Mnozí z nich možná podléhali představě, kterou jim režimní propaganda sugerovala – že totiž otázky stavu životního prostředí jsou druhořadé a budou se řešit v budoucnosti, až po dobudování „ekonomické základny socialismu“.⁴⁹

---

prostředí, red. P. Holý, Ostrava 1971; B. CHARVÁT, *Znečišťování ovzduší v Ostravě*, in: K problematice životního prostředí v Ostravě: Sborník prací, red. V. Jiříček a kol., Ostrava 1971; *Životní prostředí v průmyslové oblasti a jeho tvorba*, Ostrava 1974; Proměňám krajinu spojeným s dobýváním uhlí a otázkám rekultivace v oblasti OKR se od konce šedesátých let často zabýval odborný technicko-ekonomický měsíčník Uhlí.

46 M. JURČICA, *Životní prostředí v Ostravě*, s. 102. Podle autora se to týkalo hlavně dopadu znečištění na zdraví obyvatel, sám však uvádí pouze články v ostravských médiích z roku 1970 a konstatuje, že šířeji se o OŽP média znovu rozepsala teprve koncem osmdesátých let.

47 M. VANĚK, *Nedalo se*, s. 68.

48 Signifikantní je i skutečnost, že dokonce ani v dodatečných průzkumech realizovaných pomocí metody oral history se problém vlivu průmyslu na znečištění ovzduší a devastaci prostředí na celém Ostravsku v období tzv. normalizace téměř neobjevuje. Sama jsem pomocí studentů realizovala rozsáhlý výzkum mezi jejich předky či jejich přáteli, v němž se mezi kritickými výhradami vůči praktikám komunistické vlády otázka tehdejší „kvality“ životního prostředí objevuje jen zcela výjimečně – v podstatě jen tehdy, pokud se na to tazatelé přímo otázali, event. narátoři byli přímými svědky bezohledné devastace okolí průmyslových závodů. Viz N. PAVELČÍKOVÁ, *Reflexe prožitků pamětníků z let 1945–1989*, *Časopis Matice moravské* CXXXV, 2016, č. 2, s. 357–358

49 M. Vaněk ve své uváděné studii spojuje tuto propagandu s výstupy projektu „socialistické vědeckotechnické revoluce“, který připravil s týmem filozofů, sociologů a ekonomů Radovan Richta (ten představil jeho principy, založené na tvrzení, že vědeckotechnická revoluce je posledním vývojovým stadiem socialismu) už v roce 1970 na mezinárodním sympoziu ve Smolenicích, jehož se zúčastnili představitelé všech evrop-

Přes nevalný zájem veřejnosti v průběhu sedmdesátých let postupně v ČSSR vzniklo několik nevládních dobrovolných organizací, sdružujících ochránce přírody. Už koncem roku 1969 to byl *TIS – Svaz pro ochranu přírody a krajiny*. Jeho ohlas na Ostravsku nebyl sice okamžitý a masový, nicméně v listopadu 1973 zaznamenal už KNV několik místních skupin; ta ostravská čítala 400 členů. Oblastní výbor TISu se sešel za účasti 67 členů a pozvaných hostů v Ostravě dne 20. ledna 1973. Mezi hosty bylo také 17 dětí – členů *Klubu mladých ochránců přírody* (KMOP). Během roku pak uspořádal výbor ve spolupráci s dalšími organizacemi (Socialistická akademie, Domy pionýrů, Dům kultury pracujících VŽSKG ad.) řadu besed, exkurze do Jeseníků a do PLR (tam navázal spolupráci s Ligou ochrany přírody) a do Rumunska. V květnu otevřel výstavu *Poznej a chraň přírodu a životní prostředí*, již navštívilo čtyři tisíce osob, svou expozici připravil také pro výstavu OSTRAVA 1974. V tomtéž roce se uskutečnila poprvé v Ostravě filmová přehlídka dokumentárních filmů o přírodě EKOFILM 1974.⁵⁰ Ta (na rozdíl od TISu, zakázaného v roce 1979) podobně jako iniciativa časopisu *Mladý svět* – hnutí *Brontosaurus* přežila a udržela se až do současnosti. Záštitu nad nimi totiž převzaly ústřední mládežnické a stranické orgány. Ekofilm podle členky jeho výběrové komise a poroty E. Novákové zpočátku zařazoval zejména snímky oslavující krásy přírody, ve druhé etapě své existence (od přelomu 70. a 80. let) pak už i některé burčující dokumentární záznamy. Byl však hlavně velkou mezinárodní přehlídkou, na níž se promítaly filmy ze všech evropských zemí; často byla spojena i s dalšími významnými ekologickými iniciativami (např. mezinárodní seminář UNESCO *Výchova dospělých k péči o životní prostředí* v roce 1985). Později se v souvislosti s přehlídkou zaváděly také veřejné panelové diskuse o různých tématech ochrany životního prostředí, důsledcích znečištění pro zdraví člověka apod.⁵¹

To jsme ovšem už přenesli pozornost do další etapy vývoje, vraťme se do druhé poloviny sedmdesátých let. Podle M. Vaňka to byla „léta nehybnosti“, kdy především XV. sjezd KSČ v roce 1976 nastínil jen ve velmi hrubých a nekonkrétních obrysech jak dosavadní výsledky ochrany životního prostředí, tak i její další perspektivy. Důvodem byla skutečnost, že přes veškerá opatření stranických i státních orgánů se v průběhu sedmdesátých let situace neustále zhoršovala. Do centra zájmu sjezdu se dostal zejména Severočeský kraj, naprosto neúnosně zamořený v důsledku rozšiřování dobývacích prostor hnědého uhlí, dobývání uranu, zvyšování produkce chemických a elektrotechnických závodů.⁵² Je pravda, že i uváděné celostátní zpravodaje a další publikace v těchto letech věnovaly mnohem větší pozornost severním Čechám než Ostravsku, kde se (alespoň podle oficiálních zpráv) situace přece jen poněkud zlepšila.

ských komunistických stran. Viz M. VANĚK, *Nedalo se*, s. 21–22.

50 ZA Opava, Sm KNV – odbor oblastního plánování, inv. č. 68, č. kart. 20. Podrobněji o TISu viz M. VANĚK, *Nedalo se*, s. 32–35. Aktivity TISu se v dalších letech rozvíjely velmi úspěšně, on sám ovšem skončil neslavně podobně jako jiné dobrovolné organizace v sedmdesátých letech – v roce 1979 byl obviněn, že tříštil mládežnické hnutí (na rozdíl od SSM zájem o něj neustále narůstal), a přinucen „dobrovolně se rozpustit“. Místo něj vznikla úředně nadekretovaná organizace Český svaz ochránců přírody (ČSOP).

51 Podrobněji k EKOFILMU viz M. VANĚK, *Nedalo se*, s. 77–79; dále též Informační zpravodaj Rady pro životní prostředí při vládě ČSR 4/1977, 4/1978 (a v dalších letech vždy číslo 4 vydávané v dubnu). S konkrétním ohlasem hnutí *Brontosaurus* na Ostravsku je spojena osobnost jeho vyzývatele novináře Josefa Velka, jenž byl hlavním aktérem televizního seriálu ostravského studia *Příroda pro zítřek*, natočeného ovšem až v roce 1990; jeho obsah je z velké části věnován vývoji životního prostředí na Ostravsku a také situaci v Beskydech v posledních letech komunistické vlády.

52 M. VANĚK, *Nedalo se*, s. 44–65.

Do jisté míry lze posoudit výchozí situaci na Ostravsku v roce 1975 i plány do budoucna na základě rozsáhlého materiálu, zpracovaného pro zasedání Národohospodářské komise Sm KNV dne 17. dubna 1975. Podle něj se od roku 1960 obsah tuhých škodlivin v ovzduší snížil z 614 tisíc t/km² za rok na 128,2 tis tun, plynné exhalace vzrostly výrazně v letech 1965–1970, za posledních 5 let se mírně snížily (z 232,4 tisíc na necelých 208 tis. t/rok). Do budoucna se plánuje důsledné odstranění starých závadných provozů (ovšem jak jsem už uváděla, např. areál koksoven Trojice a Karolina byl uzavřen teprve v letech 1983–1984) a řádný provoz odlučovačů na nejvyšší technické úrovni (k tomu došlo až po roce 1990). Měření exhalací se mělo rozšířit i mimo oblast ostravské průmyslové aglomerace (kupodivu ale nejsou uváděny nejvíce zatížené Beskydy). Pokud šlo o znečištění vodních toků v roce 1975, stále ještě většinou zůstávaly na stupni IV (např. dolní tok Odry), horší byl už jen stupeň V. Silně přetížené byly v důsledku růstu výstavby panelových sídlišť a počtu obyvatel průmyslových center zejména městské čistírny odpadních vod. Do nich ovšem stále ještě proudily i odpadní vody z průmyslu, neboť řada závodů (např. ostravské chemičky, Bohumínské železárny a drátovny aj.) stále ještě postrádala vlastní výkonné čističky (dobudována nebyla ani čistírna VŽSKG). Plánované programy zlepšení měly spočívat v budování nových, efektivnějších ČOV a ve zvyšování účinnosti a modernizaci stávajících, v daleko širším využívání zahraničních zkušeností, techniky a technologických postupů. Roční plány byly rámcově rozepsány na jednotlivá odvětví těžkého průmyslu; zemědělství, stavebnictví či další oblasti se v materiálu vůbec nezmiňují.⁵³

Jako třetí část komplexního hodnocení a výhled do budoucna se uvádí v materiálu ochrana krajinného prostředí. Je rozdělena do čtyř hlavních oddílů: a) vlivy povrchového dobývání surovin, které je roztržštěné a nejméně škodlivé; b) hlubinná těžba uhlí, sama o sobě způsobující poklesliny, devastaci objektů na povrchu, zamoření půdy vodními kaly; c) odvaly (haldy) důlní a hutní činnosti, odpadní vody, kaly a složiště z jiných průmyslových výrob (chemie, energetika); d) skládky pevného domovního odpadu (často nepovolené). Projekt asanace devastací uvedených v bodech b) a c) je podle zprávy časově i finančně stále náročnější, v letech 1960–1972 zůstal v téměř nezměněném stavu, neboť úbytky devastovaných ploch téměř okamžitě nahrazují nárůsty nových. Podniky nevěnují dostatečnou pozornost již známým možnostem průmyslového (resp. zemědělského) využití odvalů, prostory po vytěženém uhlí nejsou nově zakládány. Po celé toto sledované období zůstává v ostravské průmyslové aglomeraci cca 66 zdevastovaných ploch, z toho v samotné Ostravě 27 báňských, 7 hutních, 5 chemických. V Ostravě zabíraly skládky v roce 1973 celkem 565,5 ha (více než v roce 1960), předpokládané snížení do roku 1985 se odhadovalo na pouhých 100 ha.⁵⁴ I když došlo prostřednictvím asanačních a rekultivace k dílčím úpravám, omezily se vesměs pouze na využití průmyslového odpadu k terénním úpravám, případně ve stavebnictví. Stále zůstávají největší terénní deprese v údolní nivě Odry a Ostravice. Navíc se objevil nový problém – vzniklo sedm (usazovacích) kalových nádrží naplněných odpadem elektrotechnického průmyslu, jejichž odstranění nebylo vyřešeno. Narůstal také podíl nespalitelných substancí tzv. flotačních hlušín. Značným problémem zůstával také domovní odpad (ad d) – ani město Ostrava nemělo k dispozici jeho spalovnu.

53 ZA Opava, Sm KNV – odbor oblastního plánování, inv. č. 60, č. kart. 18.

54 Tamtéž.

Zpráva se zabývá také stavem veřejné zeleně na Ostravsku. Zaznamenává, že ani v tomto ohledu nenastalo výrazné zlepšení, především se nepodařilo ani prostřednictvím rekultivací zvýšit rozsah zalesněných ploch. Kolem závodů chybí pásma hygienické ochrany, obecně se národní výbory omezují na rozšiřování zeleně pouze prostřednictvím tzv. akcí Z. Do budoucna je nutno v oblastech ochrany krajiny realizovat vypracovaný „Plán zahlazování následků důlní činnosti“ u všech dolů OKR a pak důsledně dodržovat provádění moderních postupů asanace a rekultivace. Pokud jde o zelené plochy, důsledně uplatňovat usnesení rady Sm KNV č. 1458/75, navazující na výzvu vlády ČSR a ÚV Národní fronty k ochraně a péči o zeleň. Ke všem uváděným návrhům je možno poznamenat, že se málo věnují přímo území Ostravska jako celku, sledují převážně jen městská průmyslová centra a jejich okolí.

Materiál obsahuje ještě jednu zajímavou – v podstatě závěrečnou – součást, stručné odpovědi na cca sedm otázek k problematice životního prostředí v Severomoravském kraji, které položilo zahraniční vysílání Československého rozhlasu Praha odpovědným činitelům na Ostravsku (zřejmě na přelomu let 1974/1975). Podle odpovědí v té době překračovala prašnost a úlet popílku asi dvojnásobek přípustné normy. V kraji se nacházelo celkem 277 čistíren odpadních vod, z toho 185 průmyslových a 41 městských, ostatních 51. Odpovědi týkající se odfenolovacích zařízení a rušení zastaralých provozů jsou dost nekonkrétní; podrobněji se autoři zabývají zajištěním pitné vody⁵⁵ a tvorbou krajiny. Devastace poddolováním podle nich zasahuje asi 2000 ha, asanace je údajně provedena asi na polovině těchto ploch, rekultivace se provádí převážně lesními dřevinami (ale její rozsah není uveden).

Přibližně ve stejné době jako tento materiál se podrobněji zabýval situací na Ostravsku také již uváděný Informační zpravodaj RŽP při vládě ČR. Uváděl podobné výsledky péče o životní prostředí v kraji i přímo na Ostravsku, zdůrazňoval konkrétní plány na výstavbu nového kombinátu, celulózky Žabeň u Paskova. Podrobněji rozváděl některé údaje – např. skutečnost, že z ostravských čtvrtí jsou nejvíce zatíženy prašným spadem v roce 1975 Bartovice a zejména centrum Vítkovic, kde činí 590 tis. t/km² (vliv NHKG a VŽSKG). Zahlazení důsledků dolování si vyžádalo celkem 8 mil. Kčs na rekultivaci kalových nádrží Dolu Jeremenko, ke skrývce Heřmanovického rybníku, centrálního odvalu dolu Zárubek, asanační Mlýnské náhonu VŽSKG a hořící haldy železáren v Hrabůvce.⁵⁶ V téže době vyvolala pozornost ministerstva zdravotnictví situace v kombinátu na výrobu léčiv Galena v Komárově u Opavy, která velmi dobře dokumentuje zmatky v projektech a systém výjimek typický pro svou dobu. V roce 1972 tu byla dokončena stavba čistírny odpadních vod, která vůbec nemohla být uvedena do provozu, protože projekt podcenil její výkonnost – objevilo se čtyř- až pětinasobné přetížení. Galena tedy dostala výjimku, která povolovala zčásti odvádět odpad přes jímku do řeky Opavy, vysoce nebezpečné hořlavé odpady likvidovat mimo čistírnu. V roce 1975 měla být dokončena stavba spalovny kapalných odpadů, na 6. pětiletku byla naplánována (do r. 1979) výstavba nové čistírny. Postoj ministerstva k problému byl značně kritický. Uznávalo

55 Podrobněji se této otázce věnuje uváděná studie – viz N. PAVELČÍKOVÁ – P. POPELKA, *Problém životního prostředí*, s. 128–129. Zabývali jsme se v ní také postupy při asanaci postiženého území (obsahovala zejména demolice, skrývky ornice, úpravy svahů, odvodnění pokleslin apod.). Rekultivaci (ozelenění, navrácení půdního fondu k využití) v té době prováděl podnik Rekultivace Havířov, který byl součástí n. p. OKR.

56 Informační zpravodaj RŽP při vládě ČR, 1/1976.

sice, že zejména vzhledem k vývozu velké části produkce Galeny na Západ bylo toto nouzové řešení nutné, ale zároveň konstatovalo, že jde o případ střetu zájmů ochranářů s národohospodáři a že systém výjimek je bohužel pro ČSSR typický.⁵⁷

Pro druhou polovinu sedmdesátých let se mi zatím nepodařilo najít v ústředních publikačních výstupech k vývoji na Ostravsku žádnou relevantní zprávu. Pozoruhodné je ale zjištění, že od roku 1976 se začal problematikou životního prostředí na Ostravsku zabývat krajský výbor KSČ, vedený Miroslavem Mamulou. Poprvé tak učinil 12. prosince 1976, kdy si nechal předložit poměrně rozsáhlou zprávu o programu ochrany ŽP v ostravské průmyslové aglomeraci na období 6. pětiletky. Kladl důraz na konkrétní rozpracování jednotlivých položek programu a pravidelnou kontrolu jejich plnění každé dva roky. V usnesení zdůraznil potřebu zajistit popularizaci ochrany životního prostředí médií, jež by měla zajišťovat výchovu obyvatelstva k šetrnému zacházení s jeho složkami, doporučoval podporu hnutí Brontosaurus a dalších ekologických aktivit. Zodpovědnost za kontrolu přenášel na Komisi pro ochranu a rozvoj životního prostředí v Sm kraji, jež měla mimo jiná jednotlivá opatření projednat s vedením všech zainteresovaných podniků. Další zasedání předsednictva i pléna KV KSČ pak sice věnovala hlavní pozornost opět spíše plánům výroby a odbytu, ale zvýšený zájem o životní prostředí v nich občas také probleskl (např. nervozita z opožděného zahájení výstavby celulózky v Paskově, na níž bylo závislé definitivní uzavření Vratimovských papíren).⁵⁸ Kontrole plnění programu 6. pětiletky v oblasti životního prostředí se posléze věnovaly také jednotlivé odbory KNV. Jejich konkrétní zjištění sumarizoval zejména odbor oblastního plánování. Zaznamenával nejen realizaci některých progresivních opatření – např. zrušení výroby titanové běloby v MCHZ, považovaných v dané době za největšího znečišťovatele; dále také zavádění nových technologických postupů v NHKG, ale také kritiku hutních podniků, zejména Bohumínských železáren a drátoven, vypouštějících do Odry kyselinu sírovou a železo. Upozorňoval na stále sílící tlak Polské lidové republiky, požadující zlepšení toku příhraniční Odry a jejích přítoků alespoň na III. třídu jakosti vody. Ochrana ovzduší podle něj stále narušovalo opožďování likvidace závadných, zastaralých provozů – koksoven Trojice, Karolina apod.⁵⁹ Na druhé straně pokračovala intenzifikace těžby uhlí i výroby hutních provozů, výsledkem byl opět prudký nárůst spadu plyných exhalátů na téměř 350 000 t/km² za poslední dva roky, množství tuhých odpadů vzrostlo o 17 tisíc tun za rok. Kromě nedostatku investic se na zhoršení celkového stavu podílely významně nekvalitní opravy a celkově nefungující servis stávajících zařízení.⁶⁰

Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let se k obecnému hodnocení vývoje životního prostředí na Ostravsku vrátil odbor kultury Sm KNV, v jehož rámci pokračovala činnost hlavního teoretického centra ochranářských opatření, Střediska státní památkové péče a ochrany životního prostředí. V únoru 1980 dokončilo středisko text rozsáhlého projektového úkolu, jehož součástí vedle ochrany památek byl tzv. NATURIS – infor-

57 NA Praha, Ministerstvo zdravotnictví ČSSR, č. kart. 12.

58 ZA Opava, KV KSČ Ostrava – předsednictvo, č. kart. 316, sign. P-1193, č. kart. 319, sign. P-1202, č. kart. 325, sign. P-1215.

59 ZA Opava, Sm KNV – odbor oblastního plánu, inv. č. 60, č. kart. 18. Od druhé poloviny sedmdesátých let je tento odbor v archívních materiálech uváděn pod rozšířeným názvem – Odbor oblastního plánu a ochrany životního prostředí.

60 Tamtéž, inv. č. 111, č. kart. 106.

mační systém ochrany přírody. V jeho úvodu se konstatuje, že Československo se výrazně opoždí za celosvětovým vývojem informačních systémů, chybí mu kvalitní hardware i software, přes veškerou snahu vlád ČSSR i ČSR stále neexistuje informační systém, jenž by spojoval teorii s praxí (realizoval původní záměry již zmiňované vědeckotechnické revoluce). Teoretický výzkum by měl předcházet všem konkrétním opatřením, jež se mají realizovat v praxi; nelze spoléhat jen na dobrovolný aktiv, je nutno konečně vytvořit integrované systémy opatření, jež na sebe budou vzájemně navazovat. Celý projekt NATURIS je podrobně rozepsán v samostatné brožuře na téměř padesáti stranách, obsahuje především taková opatření, jež komunistický režim ve zbývajících necelých deseti letech své existence nemohl realizovat. Materiály v dalších složkách odboru kultury už opět oplývají spíše obecnými frázemi, odvolávají se na opatření ÚV KSČ a vládní nařízení. Vracejí se ke vzniku Českého svazu ochránců přírody, který by měl zajišťovat vzájemnou koordinaci činnosti na různých úrovních, mimo jiné také s metodickou pomocí středisek státní památkové péče a ochrany přírody. Z uváděného projektu však alespoň zčásti vycházejí v tom smyslu, že se zabývají všemi směry péče o životní prostředí, mimo jiné např. plány na vyhlášení dalších chráněných krajinných oblastí nebo hrozbami spojenými s plánem rozšíření hlubinné těžby uhlí na Frenštátsku, resp. v dalších podbeskydských lokalitách (okolí Frýdlantu n. Ostravicí aj.)⁶¹

Sledování životního prostředí na Ostravsku v osmdesátých letech, zvrát 1990–1992

Počátek osmdesátých let podle Miroslava Vaňka poněkud rozvířil ve vnitrostátním i mezinárodním měřítku stojaté vody posuzování ekologické situace ČSSR. Už v průběhu roku 1981 vypracovala Charta 77 první dílčí dokument, v němž vycházela z materiálů tzv. Ekologické sekce Biologické společnosti ČSAV, do jejíhož čela v sedmdesátých letech pronikl Bedřich Moldan. On a jeho spolupracovníci udržovali vedle legální činnosti (přednášek, konferencí, vypracování zpráv) kontakty s částí signatářů Charty, zvali je na svá výjezdní zasedání. První zpráva Charty obsahovala kromě dílčích údajů o stavu životního prostředí v ČSSR výzvu, aby byla veřejnost pravidelně a otevřeně informována o všech jeho aspektech. Členové Ekologické sekce ovšem neinformovali jen chartisty, ale snažili se také proniknout s velmi znepokojujícími zprávami na půdu stranických a vládních institucí. Ty se ocitaly zároveň pod silicím tlakem sousedních zemí z prostředí RVHP, zejména Polska a Maďarska, které už v té době věnovaly ekologickým problémům větší pozornost.⁶²

Na přímý popud tehdejšího předsedy vlády Lubomíra Štrougala vypracoval kolektiv členů Ekologické sekce rozsáhlou zprávu *Rozbor ekologické situace Československa*. Vládní zakázka jim umožnila přístup k řadě dosud utajovaných informací a podařilo se do ní vtělit také faktory socioekonomické a zdravotní. Byla vytištěna ve dvaceti exemplářích a postoupena federální vládě – je jasné, že se nepočítalo s jejím zveřejněním. Jeden výtisk se však „ztratil“ a prostřednictvím dvou členů sekce se dostal do rukou chartistů. Ti jej zveřejnili ještě v prosinci 1983 v samizdatových *Informacích o Chartě*, na počátku dalšího roku pak podstatnou část zprávy citovaly významné západní noviny, celý text italské exilové *Listy*, široce informovaly také *Hlas Ameriky* a *Svobodná Evropa*.⁶³ Snaha

61 ZA Opava, Sm KNV – odbor kultury, inv. č. 337, 338, č. kart. 116; Tamtéž, inv. č. 243, č. kart. 83.

62 M. VANĚK, *Nedalo se*, s. 44 an.

63 Podrobněji viz M. VANĚK, *Nedalo se*, s. 68–71.

StB vypátrat viníka odtajnění se nesetkala s úspěchem, pro vládu a vedení KSC (Vasil Bilak v téže době prohlásil ekology za nepřátele socialismu) to ovšem byla výzva, na niž musely reagovat. Obrat měla přinést nová *Státní koncepce tvorby a ochrany životního prostředí a racionálního využívání přírodních zdrojů ČSSR do roku 2000*. Její realizaci měla zajistit usnesení vlády ČSSR č. 220/85 Sb. a vlády ČSR č. 334/85 Sb. – to zároveň stanovilo termín rozpracování koncepce jak na úrovni odvětvové, tak správní (krajské NV) do roku 1987.

Pokud bychom ovšem očekávali, že na situaci země, jež vykazovala jeden z nejvyšších stupňů devastace životního prostředí v Evropě, bude reagovat současná legislativa, pravdou byl spíše opak. Jednotlivé rezorty sice vydávaly různé vyhlášky a směrnice – např. ministerstvo zdravotnictví upřesnilo už v roce 1981 předpisy o nejvyšších přípustných koncentracích škodlivin v ovzduší, ČNR revidovala zčásti i zákon o vodním hospodářství, ovšem každý rok podniky dostávaly tisíce výjimek z dostavby čistíček a ze zavádění dalších technologických novinek a platily pokuty.⁶⁴ Místo původně plánovaného nového zákona o životním prostředí v ČSSR se realizovala pouze novelizace základního zákona z roku 1956. Vydána byla zákonem č. 65/1986 Sb., jímž se doplňoval uváděný zákon o státní ochraně přírody. Doplnky spočívaly ve stanovení nové výše a charakteru pokut za porušování ochrany životního prostředí a vztahovaly se na jednotlivce i organizace. V části I uvádí zákon, že okresní národní výbor může udělit za přestupek proti ochraně přírody občanovi buď důtku, nebo pokutu do výše 1000 Kčs. Ve výčtu provinění se pak uvádí porušení rovnováhy (resp. vykonávání nepovolené činnosti) v chráněných krajinných oblastech, nepovolený chov chráněných živočichů nebo jejich usmrcení nevhodným způsobem, ničení chráněných rostlin, neoznámení nutného skácení stromů rostoucích mimo les. Druhá část obsahuje přestupky, za něž je možno udělit jednotlivci pokutu do výše 5000 Kčs, týká se např. nepovoleného skácení stromu mimo les, ničení porostů či fauny v chráněných oblastech, poškozování chráněných rostlin nadměrným užíváním prostředků proti škůdcům a chorobám, vývozu chráněných živočichů nebo jejich zárodků do zahraničí bez povolení. Třetí a nejobsáhlejší část se týká organizací, jimž může ONV udělit pokutu do výše 100 000 až 250 000 Kčs, pokud se proviní podobným způsobem jako jednotlivec. Při stanovení výše pokuty se přihlíží k závažnosti přestupku, navíc je možno organizaci uložit také náhradu škody. Organizace je povinna splatit předepsanou částku do třiceti dnů od uložení pokuty, která je v celé výši odevzdána tomu správnímu orgánu, který ji uložil. Zákon doplňuje také § 19 zákona č. 60/1961 Sb. odstavcem 3, který zní: „*Ministerstvo kultury České socialistické republiky v dohodě se zúčastněnými ústředními orgány státní správy může stanovit obecně závazným právním předpisem způsob společenského ohodnocení vybraných částí přírody chráněných tímto zákonem a k němu vydanými prováděcími předpisy*“.⁶⁵ Kromě tohoto zákonného opatření vyšly v osmdesátých letech pouze dílčí vyhlášky jednotlivých ministerstev, upravující např. stavební řízení, ochranu zeleně nebo nakládání s kovovým odpadem.⁶⁶

V celostátním měřítku pokračovalo vydávání časopisů a sborníků věnovaných ekologii, např. *Ekologie krajiny – Acta ecologica Naturae ac Regions (AENR)*, jejichž vydavate-

64 A. BÖHM, *Přehled právních předpisů zakládajících působnost NV v péči o životní prostředí*, Národní výbory 38, 1988, s. 3.

65 Dostupné online: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1986-65>.

66 A. BÖHM, *Přehled právních předpisů*, s. 6–7.

lem byl již zmiňovaný Terplan. V roce 1981 v něm byl zveřejněn tzv. Projekt Frýdek-Místek – Beskydy, jenž mimo jiné obsahoval zprávu o přípravě nástupu hlubinné těžby uhlí v tzv. frenštátské brázdě. Původní plány VII. pětiletky dokonce počítaly s tím, že se Frýdecko-Místecko stane další významnou palivovou základnou ČSSR, kromě Frenštátu pod Radhoštěm měly být otevřeny nové doly v Příboře a v Žukově, rozšíření těžební oblasti by v tom případě výrazně prohloubilo problémy s udržováním CHKO Beskydy.⁶⁷ Terplan v těchto souvislostech upozorňoval, že součástí projektu jsou i podmínky, které by měla splňovat tato těžba z hlediska ekologických zásad, dosud však nejsou dořešeny. Například běžně používaná odkalovací technická zařízení odporují zásadám zákona o vodách č. 138/73 Sb., je nutno hledat kompromisní řešení a urychlit zavádění špičkové technologie odvodňování flotačních hlušín. Pokud by nedošlo v průběhu osmdesátých let (7. a 8. pětiletka) k výstavbě nebo rekonstrukci čistírny odpadních vod pro Frenštát pod Radhoštěm, bude se dále zhoršovat kvalita vody v řece Lubině. Současná ČOV je už v roce 1981 přetížená, je nepřijatelné žádat opět ministerstvo o výjimku. V souvislosti s projektem jsou i další stavby v širokém okolí – např. včasná výstavba přehrady Slezská Harta by měla zajistit dostatek pitné vody. Provozní vodu mohou dodávat další budovaná nebo existující vodní díla, vše je třeba koordinovat také s plánovanou výstavbou jaderné elektrárny v Blahutovicích.⁶⁸ Jak je vidět, plány byly celkem velkolepé, ovšem prostor pro jejich realizaci se v průběhu osmdesátých let v souvislosti s narůstající krizí komunistické diktatury stále zužoval. Nepomohly ani snahy o zavádění vědecko technických informací prostřednictvím sborníku Ochrana a tvorba životního prostředí-Aktuality ze světa, jejichž vydávání bylo zahájeno v roce 1979. Po celá osmdesátá léta také dále pravidelně vycházel Informační zpravodaj Rady pro životní prostředí při vládě ČSR, zabýval se však převážně situací v severních Čechách.

Na druhé straně narůstala kritika současného stavu, již se zabýval např. ekologický bulletin NIKA, časopis pro ochranu přírody a životního prostředí. Po zrušení TISu vycházel pod egidou Městského výboru Svazu ochránců přírody v Praze; jeho redakce zveřejňovala zejména velmi kritické články Josefa Vavrouška a přes časté potíže s narůstajícím administrativním tlakem se snažila o získání co nejširšího okruhu čtenářů. Renomé si získala např. uvedením pravdivých informací o následcích černobylské katastrofy, později zveřejněním stanoviska k plánované výstavbě vodního díla Gabčíkovo.⁶⁹ Na Ostravsku výrazně přitvrdil EKOFILM, na významu a ohlasu u veřejnosti nabývaly zejména otevřené, kriticky zaměřené besedy, pořádané v jeho rámci a navazující na uváděné filmové dokumenty. Také Informační a metodický zpravodaj krajské pobočky Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody se snažil o reálnější pohled na celkovou situaci regionu. Pro osmdesátá léta se stala příznačnou také skutečnost, že informace o stavu životního prostředí začala postupně vydávat také jednotlivá výrobní odvětví, která se podílela na jeho devastaci. Jistou tradici v tom rozvíjelo zemědělství a lesnictví, ale také již zmiňovaný časopis UHLÍ, nově také hutnictví železa a strojírenství.⁷⁰ Objevila se řada nových pu-

67 ZA Opava, Sm KNV Ostrava – odbor kultury, inv. č. 243, č. kart. 83.

68 *Ekologie krajiny: Acta ecologica naturae ac regionis 1981: sborník výsledků výzkumných úkolů pro krajinno-ekologickou praxi*, Praha 1981.

69 Podrobněji viz M. VANĚK, *Nedalo se*, s. 75–76.

70 Např. Výzkumný ústav hutnictví železa v Dobré u Frýdku začal vydávat operativní informace o vlivu oboru na životní prostředí v roce 1982.

blikací věnovaných ekologii, které věnovaly pozornost situaci na Ostravsku nebo v oblasti dokonce vznikly. To platí např. o vysokoškolské učebnici *Nauka o krajině a péče o životní prostředí*, jejímiž autory byli ostravští geografové Ladislav Buzek a Miroslav Havrlant; výchova mládeže k péči o životní prostředí se stala součástí vzdělávacího procesu i mimo vysoké školství.⁷¹

Reálnou situaci v oblasti ochrany životního prostředí na Ostravsku v osmdesátých letech dvacátého století lze charakterizovat jako období vleklých jednání o zásadních opatřeních i méně významných procesech. Na celé desetiletí se protáhla snaha KNV o schválení další chráněné krajinné oblasti Poodří, která se měla rozprostírat od okolí Suchdolu n. Odrou a Polanky až po Mankovice na Novojičínsku, sledovat severovýchodní průběh tzv. Moravské brány. Řiční niva tu představovala mokřadní ekosystémy mezinárodního významu a největší komplex aluviálních luk v ČR. I když základní vládní usnesení vyšla již v roce 1978 a 1980, jednání se stále protahovala, vyžadovala spoustu různých posudků a dobrozdání, plánů a územních opatření. Do konce roku 1989 však nepřinesla žádný konkrétní výsledek, což opět jen dokumentovalo nepružnost celého systému.⁷² Znovu se objevovaly snahy podřízených institucí ignorovat zákonná opatření v oblasti ochrany ŽP – typickým příkladem je dlouho protahované jednání o nepovoleném vypouštění rybníku Skučák u Rychvaldu v červnu 1980; rybník byl státní přírodní rezervací vodního ptactva, které v té době hnízdilo, ochranu tu měly požívat i další vzácné živočišné druhy. Důvodem vypouštění byl výlov ryb, zdůvodněný tím, že „veřejnost chce jíst“. Podobné hlášení dostal pražský SÚPPOP už v dubnu téhož roku, kdy došlo k vypouštění rybníku u Děhylova. Památkáři upozornili, že ryby nelze pěstovat v přírodních rezervacích, během jednání se ovšem ukázalo, že Státní ochrana přírody často v minulosti vycházela rybníkářstvem vstříc, i když pak regenerace ekosystému rezervací trvala několik let. Tentokrát sice vyvolal odbor kultury Sm KNV poměrně rychle přestupkové řízení, jeho výsledek však není v materiálu uveden. Figuruje tu navíc další příklad o porušení ochrany zeleně v Mariánských Horách, způsobeném důlní činností jámy Hlubina v letech 1984–1985, vyřešené zřejmě zaplacením pokuty. Porušení předpisů vedlo často i k vážným haváriím – v únoru 1982 došlo k silnému znečištění toku Olzy mezi Č. Těšínem a Trincem-Koňská mazutem, na břehu zůstaly ležet uhynulé kachny a lysky černé, vážně znečištěny byly i vzácné labuť, jimž museli v parku v Karviné nákladně čistit peří a zajistit speciální krmení. Z hlášení není jasné, zda se podařilo najít a potrestat viníka. O dva roky později řešil odbor kultury nesmyslný plán vybudovat na potocích v oblasti Kunčic pod Ondřejníkem retenční nádrže v bezprostřední blízkosti kravína a pod svahem, kde hrozilo jejich zanášení při prudším dešti.⁷³

V průběhu osmdesátých let se konalo několik celostátních i regionálních šetření, která měla zjistit plnění úkolů stanovených pětiletými plány a reálný stav jednotlivých slo-

71 Ladislav BUZEK – Miroslav HAVRLANT, *Nauka o krajině a péče o životní prostředí*, Praha 1985. (Učebnici schválilo už v roce 1984 Ministerstvo školství ČR); *Výuka k péči o životní prostředí. Výběrová bibliografie*, Praha 1983; Z publikací viz např. Stanislav ŠTÝS a kol., *Rekultivace území postižených těžbou nerostných surovin*, Praha 1981; M. HAVRLANT, *Antropogenní formy reliéfu a životní prostředí ostravské průmyslové oblasti*, Ostrava 1980; Radim PROKOP, Havířov. *Nové město a některé aspekty jeho vývoje a životního prostředí*, Slezský sborník, roč. 78, 1980, s. 3–25.

72 ZA Opava, Sm KNV Ostrava – odbor kultury, inv. č. 322, č. kart. 113. CHKO Poodří byla nakonec vyhlášena v původně stanoveném rozsahu cca 81,5 km² až 1. května 1991.

73 Tamtéž, inv. č. 324, 327, č. kart. 114.

žek životního prostředí. Zapojeno bylo i ministerstvo zdravotnictví, které zjišťovalo vliv znečištění a devastace přírodních a pracovních podmínek na zdraví pracujících. V únoru 1982 vypracovalo ministerstvo kontrolní zprávu pro vládu, na základě jejíhož usnesení č. 332/1980 Sb. měla být podrobná hlášení předkládána každé tři roky. Ve zprávě se uvádějí jako hlavní problémy nadměrná zátěž pracujících v hornictví a v hutních provozech (způsobená mj. i nárůstem přesčasové práce) vysokou prašností, vibracemi, hlukem. Zatím co v první polovině sedmdesátých let došlo k určitému poklesu výskytu silikózy, od roku 1977 počet případů této typické nemoci horníků opět narůstá. Na pracovištích by měly být k dispozici osobní prachoměry, vyvinuté výzkumným ústavem v Radvanicích, jejich zavedení do výroby má však dlouhodobý skluz. Ještě větší problém představují respirátory, jejichž prototyp je sice k dispozici, ale dosud se nenašel výrobce, vážné i dovoz jednorázových respirátorů z ciziny. Vzduchotechnická zařízení instalovaná na pracovištích jsou velmi hlučná a poruchová, výrobci neplní dohodnuté termíny dodávek. Pokuty vyměřované viníkům těchto problémů jsou příliš nízké, navíc jednotlivé rezorty nevyhodnocují pravidelně uplatňování ekonomických sankcí.

Dopad všech těchto nedostatků pociťuje nejsilněji ostravská průmyslová aglomerace, která si stále udržuje v celostátním měřítku nejvyšší procento nemocí z povolání a úrazů. Téměř 83 % horníků OKD trpí poškozením plic fibrogenním prachem, 55 % nervovými a cévními chorobami, za posledních deset let vzrostl 10x také počet onemocněn způsobených vibracemi. Pro pracovníky v kovoprůmyslu je největším nebezpečím nadměrný hluk na pracovištích. Úrazovost převyšuje na Ostravsku celostátní průměr o 29%, smrtelných úrazů je třikrát více. Opatření vlády z let 1982–1983 sice zčásti zlepšila péči o horníky zejména zákazem přesčasové práce a řadou opatření v oblasti výroby a kontroly účinnosti měřicích a ochranných zařízení i důrazem na zlepšení zdravotní péče, ovšem výsledky se podle této zprávy projeví až v delším časovém horizontu.⁷⁴

Předsednictvo komise Sm KNV pro životní prostředí zpracovalo v lednu 1984 zprávu o programu ochrany a dalšího rozvoje hlavních složek ŽP v Severomoravském kraji pro Výbor lidové kontroly ČSR. Konstatovalo v ní, že komise přímo sleduje dodržování vládních opatření vytyčených pro 7. pětiletku ve 22 podnicích kraje. Práci jí mj. ztěžuje skutečnost, že v kraji na rozdíl od severních Čech neexistuje specializované pracoviště, které by se ochranou životního prostředí zabývalo. Jako značně problematickou hodnotí také spolupráci s příslušnými odbory národních výborů na nižší úrovni, které podle ní nedostatečně využívají svých pravomocí a často nereagují ani na podněty z kraje. Na krajské úrovni spolupracuje komise v koncepčních otázkách zejména s odborem oblastního plánování, jehož název byl rozšířen o péči o životní prostředí. V další části zprávy uvádějí autoři podrobnější hodnocení ochrany v oblasti vodního hospodářství. Až do počátku sedmdesátých let byl podle této zprávy celkem uspokojivě plněn plán výstavby čistíren odpadních vod, jichž vzniklo v kraji od padesátých let celkem 38, a nebyly výrazně přetíženy. Od roku 1975 se projevuje výrazná stagnace zejména přímo v ostravské průmyslové oblasti, mimo ni bylo dostavěno celkem sedm nových čistíren hlavně v souvislosti s výstavbou nových sídlišť. Většina čistíren na vlastním Ostravsku je výrazně přetížena, do roku 1988 se počítá se zvýšením vypouštění zbytkových znečištěných odpadů o více než 3000 t/rok. Je nutno dokončit řadu rozestavěných čistíren, rozšířit a zrekonstruovat starší z nich, což by v průběhu první poloviny 90tých let mělo zajistit pokles znečištění

74 NA Praha, Ministerstvo zdravotnictví ČSR, č. kart 15, složka 11.

o 50%; také odkanalizování větších měst oblasti není uspokojivě dořešeno. Požadavky na zvyšování dodávek pitné vody na Ostravsko by měla sanovat plánovaná výstavba přehrady Slezská harta.⁷⁵

Neméně závažnou problematikou lesního hospodaření se zabývá další zpráva, zpracovaná Lesoprojektem ve Frýdku-Místku. Podle ní existuje zásadní nesoulad mezi požadavky na rozsah těžby dřeva a rolí lesů v ochraně životního prostředí, rok od roku se zvyšují tzv. přetěžby, objem nahodilých těžeb překračuje únosnou míru o 40 %. V průběhu osmdesátých let se následkem tohoto drancování lesních ploch, zvýšeného výskytu kůrovce a vlivů průmyslových exhalací (v letech 1979–1988 musí být v důsledku exhalací vytěženo 3062 ha lesa) enormně zvýšilo poškození lesních půd; koncem osmdesátých let vykazuje vážné poškození 96 % lesních ploch kraje. Těžký průmysl v podstatě ignoruje nebezpečí, které z toho vyplývá, požadavky na odpracování cca 72 tisíc směn v roce 1987, jejichž výkon by přispěl k ochraně lesů, byl splněn jen na 35 %. Zpráva však obsahuje i optimističtější údaje: podrobně se zabývá vznikem a působením Vědecko-organizačního sdružení BESKYDY, vytvořeného v roce 1985 na základě dohody mezi podnikem Severomoravské státní lesy, Vysokou školou zemědělskou v Brně a Českým hydrometeorologickým ústavem s cílem hledat možnosti obnovy lesů. Do listopadu 1987 se ke sdružení připojila celá řada dalších institucí, bylo vytvořeno cca 242 výzkumných ploch, které sledují vývoj lesních porostů nejen v oblasti Beskyd, ale také v Jeseníkách a v dalších oblastech. Nečekaný ohlas této iniciativy podpořilo také vedení ČSAV.

Ve druhé polovině osmdesátých let došlo na celostátní úrovni k pokusům o částečnou úpravu řízení ochrany životního prostředí. Od roku 1982 do 1987 se táhla vleklá a značně chaotická jednání o novém statusu státní ochrany památek a přírodního prostředí, která se výrazně dotýkala sledované oblasti. Z analýz dosavadního stavu celkem jednoznačně vyplývalo, že ochrana přírody zůstává v SÚPPOP na druhé koleji, návrhy na úpravy ovšem tento problém neřešily. Vyplynulo z nich, že opomíjejí vliv exhalátů nejen na území průmyslové oblasti, ale zejména na Beskydy, kde se nevěnuje dostatečná pozornost eventuálním následkům připravované těžby uhlí na Frenštátsku. V Severomoravském kraji se dokonce uvažovalo o přemístění sídla ústavu do Olomouce, ve zprávě se zdůrazňuje, že v řízení ústavu se projevují převažující vlivy ekonomismu a subjektivismu. Dne 1. 1. 1989 nabyl účinnosti nový zákon ČNR o státní památkové péči, který její dosavadní spojení s ochranou přírodního prostředí zcela pominul.⁷⁶ Už o necelý rok dříve se na základě zákona ČNR č. 60/1988 o změnách v působení ministerstev změnil název dosavadního ministerstva vnitra na Ministerstvo vnitra a životního prostředí České socialistické republiky. V § č. 12 zákona se uvádělo, že úkolem ministerstva je koordinace činnosti všech ústředních orgánů, které se ochranou životního prostředí zabývají. Není obtížné odhadnout, že to opět byla změna, která do celého systému vnášela posílení chaotického, nekompetentního způsobu rozhodování.⁷⁷ Problematikou životního a pracovního prostředí se koncem osmdesátých let opakovaně zabývalo zejména ministerstvo zdravotnictví z hlediska jeho vlivu na zdravotní stav obyvatel. Jeho pracovníci znovu

75 ZA Opava, Sm KNV Ostrava – odbor oblastního plánu a životního prostředí, č. kart. 106, složka 16. plénum KNV.

76 ZA Opava, Sm KNV – odbor kultury, inv. j. 321, č. kart. 113.

77 Sběrka zákonů Československé socialistické republiky 1988, zákon. č. 60/1988, částka 10. Dostupné online: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1988-60>. Nastaly nové spory o kompetence i na federální úrovni, neboť i MV ČSSR svou působnost rozšířilo o ŽP.

konstatovali známou skutečnost, že všechna opatření mají jen administrativní charakter, jejich účinnost je velmi nízká.⁷⁸

Severomoravský KV KSČ se celým komplexem problémů spojených s ochranou životního prostředí de facto poprvé do hloubky začal zabývat teprve na sklonku roku 1989 – to už bylo samozřejmě vzhledem k rychle se měnící politické situaci pozdě. Příznačné, svým způsobem až symbolické je datum, kdy krajský výbor KSČ projednal a schválil rozsáhlou zprávu KNV o stavu životního prostředí v kraji. Stalo se tak na jeho posledním řádném zasedání 12. prosince 1989.⁷⁹ K zápisu z tohoto jednání je přiložena poměrně obsáhlá brožura, zpracovaná odborem KNV pro oblastní plánování a životní prostředí ve druhé polovině roku 1989, která se stala podkladem pro jednání předsednictva KV. Na textu brožury spolupracovaly v podstatě všechny organizace, které řídily a dozorovaly vývoj jednotlivých složek ochrany životního prostředí v kraji. Text je doplněn řadou tabulek, jež sledují dlouhodobý vývoj (od roku 1960) různých ukazatelů znečištění. Např. pokud šlo o ochranu ovzduší, v osmdesátých letech se sice poněkud snížily exhalace kyslíčnicku šířičitého, ale hodnoty tuhých emisí, kyslíčnicků dusíku a ostatních plynů zejména od roku 1985 opět poměrně výrazně vzrostly; v poslední položce dokonce figuroval Sm kraj na prvním místě v zemi; pokud šlo o ostatní plynné emise, kromě SO₂ zastával druhé místo za krajem Severočeským. V samotné průmyslové oblasti byla prašností i plynnými exhalacemi nejvíce postižena Ostrava, ovšem koncentrací kyslíčnicků dusíku ji převýšil okres Frýdek-Místek, vysoká prašnost byla naměřena dokonce i v Opavě. Zpráva také upozorňovala na fakt, že dochází k výraznému přesahu škodlivin do Polska.

Důvody znečištění vod se podle zprávy v letech 1960–1988 výrazně změnily. Zatím co na počátku 60tých let se na něm podílel průmysl ze 72 %, na konci sledovaného období pouze z 31 %, výrazně k tomu přispěla zejména likvidace Vratimovských papíren a vybudování velkoprostorových sedimentačních a dočišťovacích nádrží uhelných prádel. V povodí Odry vykazovaly dosud IV. stupeň znečištění Jičínka, Bílovka, Porubka, Černý příkop, dolní tok Ostravice. V souladu s vodním zákonem ovšem bylo pouze osm lokalit, stále přetrvávaly desítky výjimek (v celém kraji cca 90).⁸⁰ Mezi zdroji převažovaly kanalizační výpusti měst, čištění odpadních vod z rozrůstajících se sídlišť dosavadní čistírny nevládaly. Nově kontrolovaly příslušné instituce znečištění podzemních vod, často ovlivňované haváriemi – např. úniky ropných látek z Urxových závodů, jež si vyžádaly investiční náklady ve výši 150 milionů korun. Dodávka pitné vody byla celkem uspokojivá, ovšem vodohospodářská soustava jako celek neměla dostatečný předstih před bytovou zástavbou, odpady z nově budovaného průmyslu a ze zemědělské výroby. Normě plně v kraji odpovídalo pouze 30 % dodávané vody, u 63 % platily výjimky, 7 % minimálně v části ukazatelů nevyhovovalo.

Komplexní hodnocení životního prostředí ukázalo, že ve srovnání s klasickými zdroji jeho znečištění mohou znamenat větší nebezpečí dosud jen málo sledované oblasti. K těm pařilo např. hospodaření s pevnými odpady (popílek, hlušiny, komunální odpad),

78 NA Praha, Ministerstvo zdravotnictví ČSR, č. kart. 3, 18 – materiály pro vládu, čj. 23 aj.

79 ZA Opava, Sm KV KSČ Ostrava – předsednictvo: 16. zasedání 12. 12. 1989. Na základě usnesení mimořádného sjezdu KSČ konaného ve dnech 20. a 21. 12. 1989 byly krajské výbory strany zrušeny, v roce 1990 se proto ostravské předsednictvo KV sešlo už jenom dvakrát, aby rozpustilo všechny své orgány a zrušilo aparát krajského výboru i další související instituce.

80 Tamtéž. Zajímavé je, že nejvyšší stupeň znečištění vykazovalo povodí Moravy pod Olomoucí a Přerovem, kde stále převládal vliv chemického průmyslu.

jež se hromadily vesměs na skládkách, velmi často nepovolených či dokonce rizikových. V ostravské průmyslové oblasti narůstal počet sedimentačních nádrží s nebezpečným odpadem, zpomalil se proces asanace a rekultivace krajiny, jež navíc postrádal jasnou koncepci. Pokračoval úbytek zemědělského půdního fondu na úkor výstavby sídlišť, navíc byla půda postižena vysokým obsahem zdraví škodlivých nerozpustných látek – kadmia, olova, chromu, jež pronikaly i do potravinového řetězce. Širší Ostravsko včetně Beskyd trpělo zejména nahromaděním dlouhodobě neřešených či nedostatečně odstraňovaných důsledků enormního rozvoje těžkého a chemického průmyslu, což se projevilo zejména na devastaci ekosystému horských pásem a lesů. Střední stupeň postižení vykazovaly dokonce už i Jeseníky. To vše se pochopitelně odráželo na zdravotním stavu obyvatelstva, jemuž zpráva věnovala snad nejrozsáhlejší, IX. část svého obsahu. Stále přetrvávala již několikrát zdůrazněná skutečnost, že Ostravsko postihovala nejvyšší nemocnost i úmrtnost na smrtelné choroby, úrazovost a pracovní neschopnost. Podíl invalidních důchodů v Sm kraji činil koncem osmdesátých let téměř 23 % z celého jejich množství v ČR. V průmyslových centrech narůstal počet potratů, předčasných porodů a dětí narozených s vrozenými vývojovými vadami.⁸¹

Závěr

Z textu celé studie je zřejmé, že přes veškeré snahy desítek odborníků, zesilování environmentálních aktivit veřejnosti, určitá legislativní opatření a nakonec i zvýšený zájem establishmentu se v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let nepodařilo překonat na Ostravsku naprosto nevyhovující stav životního prostředí. Ve většině sledovaných ukazatelů byla průmyslová oblast i celý Severomoravský kraj rozsahem znečištění v celostátním měřítku za severními Čechami na druhém místě. Obyvatelstvo regionu si přenášelo do nového politického a společenského prostředí po roce 1989 zátěž, způsobenou dlouhodobou devastací krajiny, půdy, vodstva, ovzduší, pracovního prostředí. I když si to plně neuvědomovalo, tato zátěž se projevovala zejména vysoce rizikovými faktory z hlediska jeho zdravotního stavu, jež vykazoval mnohem horší průměrné hodnoty než celostátní měření. Obrat samozřejmě nemohl nastat okamžitě, nicméně rok 1990 bezesporu znamenal v této oblasti rozhodný zlom. Z celostátního pohledu to byl vznik ministerstva životního prostředí, v jehož čele stáli v prvních letech renomovaní odborníci typu Bedřicha Moldana či Josefa Vavrouška. Do roku 1992 následovala doslova environmentální legislativní smšť, za dva roky přijala ČSFR, resp. Česká národní rada celkem 21 zákonů týkajících se životního prostředí, z toho tři ústavní, jež zajišťovaly právo občanů republiky na jeho příznivé podmínky.

Pro Ostravsko měla kromě těchto právních aktů největší význam taková opatření z oblasti ekonomiky, jako uzavření ostravské části OKR, likvidace zastaralých provozů železářského průmyslu, postupné zavádění moderních výrobních postupů a odlučovací techniky do těch závodů těžkého průmyslu, jež přežily. Není jisté možno tvrdit, že během následujících třiceti let se podařilo vyřešit vše (a bez následků např. v oblasti nezaměstnanosti a dalších sociálních jistot zajišťovaných státem, dočasného propadu životní úrovně a společenského statusu části obyvatel apod.). Celkové zajištění ochrany přírody a životního prostředí je ale nesrovnatelně vyšší, pokud problémy přetrvávají, veřejnost je otevřeně informována o jejich výskytu a může se aktivně podílet na jejich řešení.

⁸¹ Tamtéž. Celkově nemocnost dětí vysoko převažovala celostátní průměr.

Solving the Problem of Environment on Case of Ostrava Region in 1970–1989

(Summary)

From the text of the whole study, it is obvious that, despite all the efforts of dozens of experts, strengthening the environmental activities of the public, certain legislative measures and, finally, the increased interest of the establishment during the seventies and eighties, the effort to overcome a completely unsatisfactory state of the environment failed. As for most of the monitored indicators, the industrial area and the entire North Moravian Region took the second place in terms of the extent of pollution on a national scale, followed by northern Bohemia. After 1989, the population of the region found themselves in a new political and social environment into which they carried the burden caused by the long-term devastation of the landscape, soil, water, air, and working environment. Although they were not fully aware of the fact, this burden was mainly reflected in high-risk factors in terms of their health condition, which showed much worse average values than national measurements. Of course, the turnaround could not take place immediately, but the year 1990 undoubtedly marked a decisive turning point in this area. From the national perspective, it was the establishment of the Ministry of the Environment, headed in the first years by renowned experts such as Bedřich Moldan or Josef Vavroušek. Until 1992, it was literally followed by an environmental legislative avalanche; in two years, the Czechoslovak Federative Republic, or. The Czech National Council, adopted a total of 21 laws concerning the environment, three of which are constitutional, which ensured the right of citizens of the republic to its favourable conditions.

In addition to these legal acts, economic measures, such as the closure of the Ostrava part of the OKR, the disposal of obsolete operations of the iron industry, the gradual introduction of modern production processes and separation technology in those heavy industry plants that survived, were of the greatest importance for the Ostrava region. It is certainly not possible to say that, in the following thirty years, everything was solved (and without consequences, for example in the area of unemployment and other social security provided by the state, temporary decline in living standards and social status of part of the population, etc.). However, the overall provision of nature and environmental protection is incomparably higher; if the problems persist, the public is openly informed about their occurrence and can actively participate in solving them.